

MAJUREC U 18. I 19. STOLJEĆU: VELIČINA OBITELJI – TIP OBITELJI – OBITELJSKI CIKLUS

ZDENKO BALOG

Stjepana Radića 3

HR – 48 260 Križevci

zdenkobalog3@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Primljeno / Received: 11. 10. 2025.

Prihvaćeno / Accepted: 23. 11. 2025.

Sažetak: Predstavljani su ishodi istraživanja obitelji sela Majurca kod Križevaca krajem 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća. Pored Majurca, zbog komparacije, istražena su još četiri sela župe Križevci. Majurec privlači pažnju jer se u selu na devet kućnih brojeva ponavlja uzorak velike složene obitelji, sa većim brojem vjenčanih parova, stupanjem u brak prije dvadesete, za oba spola, te naglašenom patrilinearnošću, odnosno bliskim srodstvom članova velike obitelji međusobno, a posebno s domaćinom (gazdom) kuće. U domovima u Majurcu gotovo da i nema nesrodnih članova obitelji, malen je broj udovaca i udovica, a potpuno izostaju domazeti. Zbog bolje prezentacije podataka odabrana je referentna godina 1850., te se brojčane analize uglavnom oslanjaju na brojeve zatečene te godine. Smješteno, kao i cijela Hrvatske, južno od 'Hajnalove linije', selo Majurec ujedno je na granici još uvijek održavane Vojne krajine, te se održavanje ovih velikih obitelji, koje podsjećaju na obiteljske seoske zadruge, može donekle objasniti utjecajem blizine granice. U Vojnoj krajini na snazi je vojna organizacija koja zadire i u obiteljske odnose, te je sklona ovakvim policentričnim velikim obiteljima. No velike složene obitelji u potkalničkom se kraju javljaju, doduše ne ovako isključivo, i po drugim selima križevačke župe, kao i u drugim župama. To su doista velike obitelji sa po više od 30 članova (čak i do 50), te sa po više od pet oženjenih muškaraca u kući. Prema prvim podacima na temelju obrađenih pet sela, broj velikih složenih obitelji je doduše upola manji od malih proširenih obitelji i osnovnih (nuklearnih) obitelji, ali u njima živi znatno više od pola žitelja križevačkog ladanja.

Ključne riječi: Križevci, Majurec, obitelj, složena obitelj, status animarum, zadruga, 'Hajnalova linija'

O ČEMU SE RADI?

Ishodi istraživanja koje ovdje predstavljam donose socijalno- i kulturno-historijsku sliku obitelji, veličine, organizacije i unutrašnje strukture, te unutrašnje i vanjske dinamike obitelji križevačkog ladanja na pragu modernog doba. Donekle, to je nastavak mojih istraživanja o obiteljskom životu puka, koja sam prezentirao kroz nekoliko studija¹, no uz značajan zaokret. Napuštajući francusku metodu rekonstrukcije obitelji – koju u hrvatsku literaturu donosi Krivošić², a koja ima naglašeno demografske i historijsko-demografske ishode – uz

oslonac na noviju literaturu o socijalnom kontekstu obitelji u prošlosti, nastojim dati društveni kontekst rezultatima istraživanja obitelji. Francuska metoda rekonstrukcije obitelji sinkronizira podatke iz tri crkvene (matične) knjige, donoseći na taj način male kurikule osoba, podatke o trajanju života, uzrastu stupanja u brak, broju djece, intervalima među porodicama, sezoni vjenčanja, stopama smrtnosti dojenčadi, porodilja itd, što je sve izvanredno važno, ali bez užeg društvenog konteksta. Socijalno i kulturno historijsko istraživanje daje jasan kontekst u kojem se svi spomenuti podaci odvijaju, jer daje rekonstrukciju obitelji (*obitelji u užem*

¹ Zdenko Balog, »Rekonstrukcija obitelji u 18. stoljeću – u kontekstu društvene povijesti – metode, teškoće, ishodi«, *Zbornik Janković* 5-6, Bjelovar 2021., str. 9–49.; Zdenko Balog, »Nezakonita djeca (Filli illegitimi / filiae illegitimae) i kopilad (spuri) u Križevcima 18. stoljeća – na marginama obitelji« *Cris*, XXIII/1. Križevci, 2021., str. 33–66.; Zdenko Balog, *Križevci u galantnom stoljeću – obitelj, brak, rođenje i smrt u predmodernom doba*, Ogranak Matice hrvatske u Križevcima. Križevci, 2023.; Zdenko Balog, »Drugi brak – društveni položaj udovaca i udovica u Križevcima predmodernog doba i novi početak« *Cris*, XXV/1. Križevci, 2024., str. 61–85

² Stjepan Krivošić, »Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige« *Arhivski vjesnik* 31/32. Zagreb, 1988., str. 13–30.; Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, HAZU, Varaždin, 1991.

smislu riječi, za razliku od francuske metode, koja se usredotočuje na rekonstrukciju *porodice*, vidi dolje, *terminološke napomene*). Pored činjenice da je N.N. imao desetero živorođene (krštene) djece sa dvije žene, novi ishodi daju sliku koliko ih je zapravo boravilo, *obitavalo* zajedno, koliko ih je sjedalo za isti stol i konačilo pod istim krovom, u pojedinom vremenskom presjeku. Ovi podaci upotpunjuju i daju pravu dimenziju svim podacima iz matičnih knjiga. Za ovo potrebno je uvesti i četvrtu crkvenu knjigu, *stanje duša*, odnosno *status animarum*.

Gornji naslov, točnije podnaslov, nagoviješta da istraživanje sondira tri razine podataka: kvantificirane podatke o članovima pojedine obitelji, analizu međusobnih odnosa, odnosno rodbinske i ine povezanosti članova, te dinamiku (mobilnost) ovih odnosa. Prva razina donosi podatke o veličini obitelji, te ostale količinske odnose, odnos rodni, priženjenih i nerodnih osoba u obitelji, prosječan uzrast u referentnom trenutku, broj i odnos bračnih parova unutar jedne obitelji, dobne razrede nedoraslih, radno aktivnih i ostarjelih članova obitelji, odnose ovih podataka prema veličini obitelji, itd. Druga razina analizira međusoban odnos članova. Kakva je hijerarhija u obitelji, te s tim u vezi međusoban odnos mikrostruktura, pitanje egzogamije i endogamije, fenomen domazetova i njihov odnos prema osnovnoj strukturi obitelji, itd. Konačno, pitanje obiteljskog ciklusa analizira dinamiku ovih odnosa. Tko je *gazda* (domaćin), kada i na koji način dolazi do smjene naraštaja, odnosno kada mladi *gazda* smjenjuje staroga, faze kroz koje obitelj prolazi, odnosno tip obitelji u pojedinoj fazi ciklusa. Naslov teksta posuđen je od Mitterauerove studije »Familiengröße – Familientypen – Familienzyklus«, objavljene 1975., a jednako tako i metodologija rada oslanjaju se na ovog autora i njegove studije³.

METODOLOŠKE I TERMINOLOŠKE OPASKE

Istraživanje je provedeno na izvornoj građi, te su na jednak način kao i u ranijim istraživanjima, u fokusu

župske, odnosno matične knjige: krštenih, vjenčanih i umrlih, iz kojih su izdvojeni odgovarajući podaci za obrađivane pojedince. Pored toga, uvodi se i četvrta knjiga, registar župljana, *status animarum* (*stanje duša*). *Status animarum* je za socijalno historijska istraživanja obitelji ključna knjiga, te za razliku od matičnih knjiga – koje bilježe događaje u vremenu – ova knjiga sve događaje stavlja u prostor⁴. Knjiga donosi popis župljana po domovima metodologijom suvremenih popisa stanovništva, te se kroz određeno vrijeme ažurira naknadnim upisima o događajima (krštenjima, vjenčanjima i smrtima). Ova knjiga kojom sam se koristio, otvorena je 1847. ili 1848., te je ažurirana do 1862. Pojedinačne bilješke unosile su se i kasnije⁵. Ova nam knjiga podatke o osobama iz matičnih knjigâ – koji su uglavnom stajali u zrakopraznom prostoru bez životnih relacija – svrstava po kućama, prema kućnim brojevima, te njene bilješke služe za rekonstruiranje obitelji u stvarnom prostoru zajedništva. Sama za sebe, ova knjiga ne bi nam pomogla rekonstruirati obitelj na način na koji smo rekonstruirali porodicu kroz matične knjige, jer su u njoj podaci lapidarni, necjeloviti, te ne opisuju detaljno rodbinske odnose. Pored toga, ne obrađuje preminule članove obitelji, koji su nužni za razumijevanje veza među ukućanima. Ali kombinacija sve četiri knjige, ako su podaci dostupni, daje potpunu rekonstrukciju obitelji, omogućava kvantitativnu i strukturalnu analizu, te praćenje dinamičnih odnosa i mobilnosti članova obitelji.

Odabrano selo Majurec svojom veličinom dovoljno je relevantan uzorak, a opet omogućava temeljit pristup svakome od dvije stotine popisanih žitelja. Njegov položaj u župi Križevci, ali na rubu, ne samo župe nego i civilne Hrvatske, specifičan je te donosi neke uzorke društvenog ponašanja koji odudaraju od ostalog prostora župe Križevci. Ove specifičnosti glavna su tema i predmet istraživanja.

Iako sam u prethodnim studijama iznio neke važne pretpostavke jezične razine, ova je pitanja potrebno višekratno pojašnjavati jer se radi o izrazima koji se koriste govorno u nešto drugačijem ili naprosto nepreciznom značenju. Stoga je potrebno ponoviti što pojedini izraz znači u ovom kontekstu.

³ Michael Mitterauer, »Familiengröße – Familientypen – Familienzyklus, Probleme quantitativer Auswertung von österreichischem Quellenmaterial« *Geschichte und Gesellschaft* 1. Jahrg., H. 2/3, Historische Familienforschung und Demographie. Göttingen, Wien und Köln, 1975., str. 226–255.

⁴ O važnosti proučavanja knjiga *status animarum*, Mitterauer, »Familiengröße – Familientypen – Familienzyklus, Probleme quantitativer Auswertung von österreichischem Quellenmaterial«, str. 227 i d.; Balog, *Križevci u galantnom stoljeću – obitelj, brak, rođenje i smrt u predmoderno doba*, str. 164 i d.

⁵ Arhiv RKT župe Svete Ane u Križevcima, nesignirano. Dugujem posebnu zahvalnost župniku vlč. Stjepanu Sovičeku što mi je omogućio rad na ovoj knjizi i tako pomogao ovo istraživanje.

OBITELJ ILI PORODICA (KADA OBITELJ, A KADA PORODICA)?

Treba posebno naglasiti način kako se u ovom kontekstu koristi riječ »obitelj«. U govornoj je komunikaciji, kao i u pisanom svakodnevnom korištenju ovaj izraz općeg značenja bliskih srodnika okupljenih oko svog doma, ali i srodnika koji i ne borave zajedno. Oženjenu i emancipiranu djecu roditelji će i dalje nazivati obitelji, a u obitelj će uključiti i stečenu tazbinu, naravno i unuke, kao što će i svoje roditelje smatrati svojom obitelji, dok god su živi, ali i dalje. U znanstvenom diskursu to nije dovoljno precizno, što je već ranije uočeno. Tako će Krivošić doskočiti sintagmom »obitelj u užem smislu«, kada govori o zajednici srodnika zajedničkog stanovanja i zajedničkih rutinskih aktivnosti⁶. Ovo nije zadovoljavajuće, jer ako postoji »obitelj« i »obitelj u užem smislu«, kako se onda treba nazivati ono što ostane od obitelji kad joj se oduzme obitelj u užem smislu? Etimologija riječi »obitelj« sasvim je jasna: u korijenu je *obitavanje*, poglavito *zajedničko obitavanje bliskih srodnika* ujedinjenih u dnevnoj rutini, pod istim krovom i za istim stolom. Kćeri udate u druge domove, umrla djeca i preci, horizontalni srodnici (ako se radi o jednostavnijem tipu obitelji), nisu obitelj. Oni ne obitavaju zajedno sada i ovdje. Dakle, izraz »obitelj« u ovom se kontekstu odnosi na zajedništvo boravljenja (obitavanja) grupe živih srodnika, koja samo u nekim slučajevima uključuje nesrodne osobe, ali samo ako ovdje stalno borave, imaju svoje stalne zadatke u zajedničkoj rutini i svoje mjesto u hijerarhiji obitelji. U tom smislu *obitelj* ima svoju dinamiku, stječe i gubi članove, smjenom naraštaja mijenja se unutrašnja hijerarhija itd.

Francuska metoda, koju Krivošić prezentira kao »rekonstrukciju obitelji«⁷, zapravo je rekonstrukcija *porodice*. Riječ »porodica«, u govornoj je rutini i svakodnevnom korištenju sinonim sa obitelji, mada ju je u korištenju »obitelj« uglavnom istisnula. Međutim, u znanstvenom diskursu, »porodica« ima svoje značenje i jasnu etimologiju: u temelju je *rod, porod*, dakle *rodbinska veza*, povezanost više osoba po liniji poroda. Linija oca, te njegove djece iz jednog ili više brakova, koja uključuje svu krštenu djecu (dapače i mrtvorodenu, ako za njih imamo podatke), preživjeli oni jedna dan ili nadživjeli roditelje, linija je porodice, povezane rodbinski sa ocem i njegovom ženom, odnosno ženama. Više rekonstruiranih porodica po liniji sukcesije oblikuje

»rod«, odnosno »rodoslov«. Stoga su važne razlike u korištenju riječi »obitelj« i »porodica« sljedeće: Obitelj uključuje samo žive osobe, koji ostaju u zajedničkom domu. Udata kći u drugu kuću nije više član obitelji, ali je postala članom neke druge obitelji. Međutim, ostala je član porodice, jer joj je otac ostao isti, jednako kao što se preminula djeca uvijek pišu u porodično stablo, ali se brišu iz obitelji.

Obe zajednice, porodica i obitelj, važne su za proučavanje. Porodica je prvenstveno zanimljiva za historijsku demografiju. Doznajemo koliko su i u kojem razdoblju života žene rađale, koji su uobičajeni međuporođajni intervali, koliki je bio životni vijek, kolika stopa dojenačke smrti, koliko su brakova sklapali muškarci, a koliko žene, koliko je trajalo udovištvo i tako dalje. Nasuprot tome obitelj će biti u fokusu socijalne i kulturne historije: koliko je velika obitelj, koliko je oženjenih muških glava pod zajedničkim krovom, koje je međusobno srodstvo članova obitelji, koja je uloga domaćina i domaćinove žene, te kakva je hijerarhija među članovima. Položaj udovaca i udovica, pojava domazeta itd. U ovom se kontekstu naravno ne može reći da je jedan od 'paketa' istraživanja važniji od drugog, no svakako je važno odabrati građu i metodologiju na temelju željenih ishoda. Ako želimo doznati više o dinamici međusobnih odnosa i srodstvu članova obitelji, bit će nam potrebne sve četiri crkvene knjige, no ako proučavamo sezonalnost vjenčanja, bit će dovoljna knjiga vjenčanih. Ako nas zanimaju demografska kretanja i održivost zajednice, knjiga *status animarum* se lako zaobiđe, no dobro će nam doći ako istu problematiku želimo komparativno obraditi u varoši i na ladanju.

DOMAĆIN, GOSPODAR, GAZDA

Unutrašnji odnosi obitelji uključuju izraze koji su jasni, ali o nekima od njih nije suvišno reći nekoliko riječi. Na vrhu hijerarhije svake obitelji stoji »domaćin«. Za ovaj izraz odlučio sam se, ne bez dvojbi. Ima jednako toliko mana i vrlina kao i ostali mogući izrazi. Iz građe znamo da je glava kuće nazivana »gospodarom«⁸, kao i »gazdom«⁹, te bi svakako prioritet imao neki od ovih izraza, jer je potvrđen, kao izraz koji se stvarno koristio za osobu pisanu u knjizi *status animarum* pod signaturom A.1. No kako za suvremenog čita-

⁶ Krivošić, 1991., str. 108.

⁷ Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 25-29.

⁸ Usp. HDA – Grad Križevci, kutija 1, nesignirano (stara signatura: M-Fasc-XXII-no-1): *Gospodar Moj Lovrecz Czaniyek mene szrotu osztavlennu dovu Tovaruscizu Laczka Czaniyeka Brata rechenoga Lovrencza Czaniyeka iz Hisse tak nijegove kak szvojje van iz detetom mojem goni (...)*.

⁹ *Status animarum*, Podgajec, Kbr. 58: *Gjuro, brat gazde (...)*.

oca riječ »gospodar« ima sasvim druge konotacije, kojima dominira mnogo šira hijerarhija od unutar-obiteljskih odnosa, smatrao sam da bi izraz djelovao zbujujuće, dok je izraz »gazda« mađarizam identičnog značenja. I ovaj izraz danas ima šire konotacije, koje se ne poklapaju uvijek sa traženim značenjem. »Domaćin« je prihvatljiv izraz, kojega voli i stručna literatura, ali mana mu je što nema odgovarajući izraz ženskog roda. »Domaćica« ima sasvim druge konotacije i drugačije značenje. Predsjednik ili premijer neke države može biti *domaćin* susreta na visokoj razini, ali ako se radi o premijerki ili predsjednici, teško da ćemo ju osloviti *domaćicom* susreta. Jednako je i u domu, ako stjecajem okolnosti, smrću domaćina, dok su djeca još nedovoljno zrela (neoženjena), da preuzmu rukovodstvo, ima slučajeva da obitelj neko vrijeme vodi udovica, koju bi sad bilo zbujujuće nazvati *domaćicom*. Stoga je u takvim slučajevima bolje govoriti o ženi kao domaćinu obitelji, mada bi to danas moglo biti smatrano neprimjerenim. Dakle, ako se radi o udovici, ipak preferiram termin *domaćin*, a ako se radi o ženi domaćina, jednostavno »žena domaćina«¹⁰.

Ostala srodstva nisam razrađivao u detalje: postoje *braća* i *bratići* domaćina, što nije potrebno dodatno objašnjavati, ali će ponekad biti potrebno naglasiti da se radi o bratićima u 2. ili 3. koljenu. U horizontalnoj liniji priženjene djevojke su *nevjeste*, a u sljedećem naraštaju *snahe*. Djevojka koja se iz određenih razloga uda u domu, dovodi u kuću *domazeta*.

»Obitelj«, »kuća« i »domaćinstvo« u tekstu se koriste kao sinonimi. Ostali termini potrebni za razumijevanje teksta bit će pojašnjeni prigodice. O tipologiji obitelji bit će više riječi u odgovarajućem poglavlju.

PROSTOR – VRIJEME – KONTEKST

Župa Križevci pokriva od kraja 18. stoljeća, pa sve do najnovijih dana područje komune (gradske općine Križevci, kao i nekoliko graničnih sela. I na području administrativnih granica Križevaca nalazi se nekoliko gradskih sela. Redom se radi o sljedećim teritorijalnim cjelinama, naseljima: gradsko naselje Križevci, gradska sela Pesek, Podgajec, Gornja Brckovščina i Karane, te prigradska sela Donja Brckovščina, Sveti Martin (Ščerbakovec), Prikraj, Erdovec i Dijankovec sa južne i

Karta 1. Karta prikazuje naselja župe Križevci s obilježenim naseljem Majurec, te četiri sela koja su obrađena komparativno. Stanje nakon Josipovih reformi područja župe.

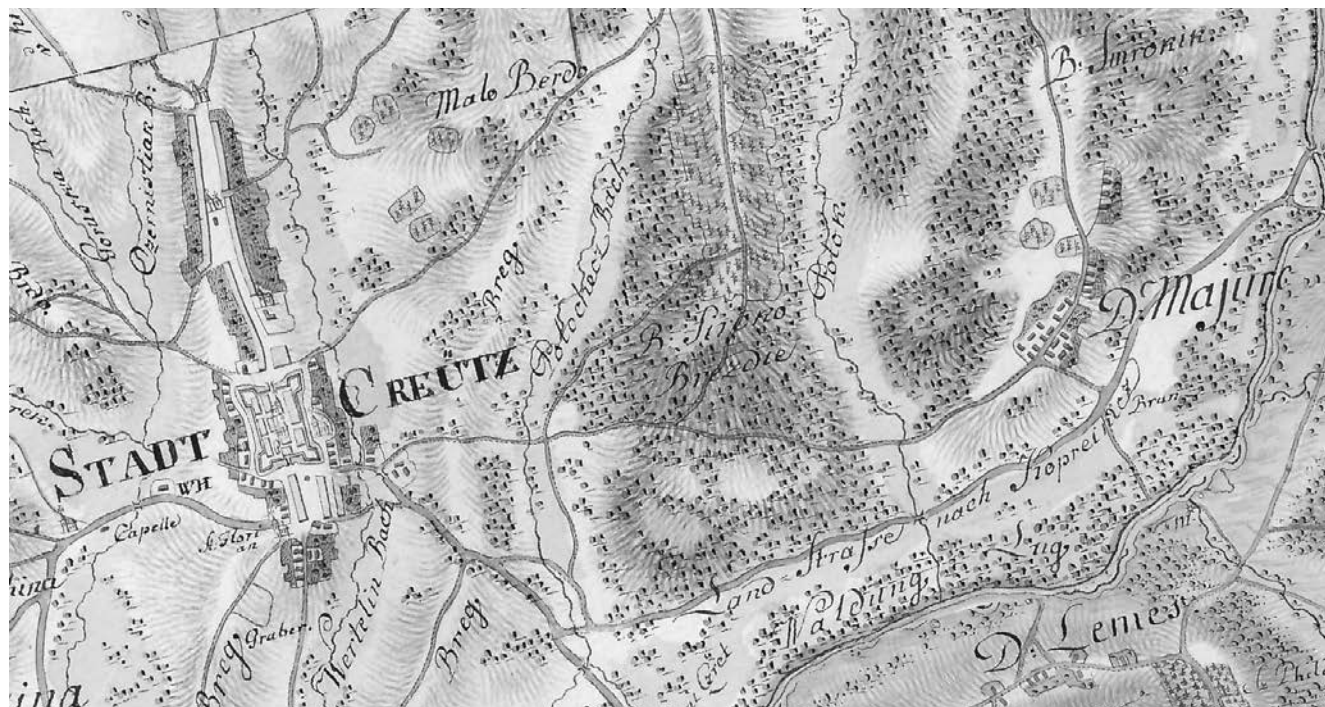
zapadne strane od Križevaca, a sa sjeveroistoka Majurec, te Mali i Veliki Potočec. Prije Josipove reforme župâ, ovamo pripadaju još tri prigradska sela, Lemeš, Bojninkovec i Špiranec, koji od 1789. više nisu u sastavu Župe¹¹. Još prije 1752. sâm je grad bio podijeljen na Gornji, Novi Križevac i Donji, Stari Križevac. Ponekad se, više kolokvijalno nego administrativno, kao poseban entitet izdvaja i Srednji Križevac, Tvrđava, odnosno *Presidium*.

Fokus istraživanja je na gradskim i prigradskim selima, a konkretno na prigradskom selu Majurec. Zbog konteksta komparativno su obrađena sela Karane, Podgajec, Mali Potočec i Erdovec. Radi se, dakle o dva gradska sela, Podgajec i Karane, te tri prigradska, Erdovec, Mali Potočec i Majurec. Ipak, temeljito je istraživano samo Majurec, a sve ostalo na razini komparacije.

Majurec se nalazi istočno od Križevaca, kao prvo naselje na koje nailazimo na cesti prema Koprivnici. Majurec je, međutim, nastao podalje, sjeverno od ceste na uzvisini, kako ga vidimo na austrijskoj vojnoj karti s kraja 18., kao i na katastru polovice 19. stoljeća. Prema cesti naselje se spustilo i počelo razvijati kroz naseljavanje i novu izgradnju tik uz cestu, što je karakteristika

¹⁰ Etnografska literatura za domaćina i njegovu ženu predlaže različiti termine, uglavnom pod utjecajem regionalnih idioma. Uz napomenu da se ovdje radi o *zadrugama*, zanimljivo je pogledati koji su naslovi korišteni: za domaćina nalazimo: *gospodar*, *kućegospodar*, *stari čaća*, *domaćin*, *gazda*, *bačo*, a za ženu domaćina: *domaćica*, *mati*, *gazdarica*, *glavna gospodinja*, *domaćica*, *snaša*, Željko Obad, (urednik). 1992. *Seljačke obiteljske zadruge – izvorna građa za 19. i 20. stoljeće*, Sv. 2, Otvoreno sveučilište, Zagreb, 1992., str. 35, 45-46, 56-57, 112-113.

¹¹ Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 17.

Karta 2. Karta Bečkog ratnog arhiva, zadnja četvrtina 18. stoljeća. Vidljiv je položaj sela Majurec prema gradu Križevcima i prema granici Vojne krajine, koja protječe malo južnije i dijeli područje Majurca od Lemeša.

širenja mnogih naselja druge polovice 20. stoljeća. Majurec nema kapelicu niti vlastito groblje, pa je u tom pogledu orijentiran na križevačku kapelicu i groblje Svetog Florijana. Prema prikazima 18. i 19. stoljeća, radi se o homogenom zbijenom naselju iz čije se gusto organizirane cjeline izdvajaju dva ili tri gospodarstva malo sjevernije. Okružen je selima Potočec sa sjeverozapada, Križevački Lemeš južno, te sa istočne strane Vojakovački Kloštar. Ovdje valja napomenuti da ovuda prolazi granica područja Vojne Krajine, pa se već sela Križevački Lemeš i Vojakovački Kloštar nalaze na području vojne uprave.

MAJUREC – OD KUĆE DO KUĆE

U razmatranom razdoblju koje pokriva knjiga *status animarum* iz koje sam crpio većinu podataka, selo ima devet kućnih brojeva, te je organizirano u devet domaćinstava, odnosno obitelji. Župnik je u selu popisao točno 200 žitelja, uz napomenu da ih referentne godine (1850.) ovdje obitava 155. Razliku čine malobrojni žitelji koji su umrli odmah nakon otvaranja ove knjige (u knjizi su ažurne bilješke od 1847. ili 1848.), koji su se rodili nakon 1850., te malobrojni slučajevi odseljavanja (udaja djevojaka i sl.), mada ovu posljednju grupu zbog lapidarnih bilješki nije uvijek bilo moguće sa sigurnošću prepoznati. U svakom slučaju oba ova broja ne neki su način referentni za ishode istraživanja.

Karta 3. Katastarski plan Majurca, oko 1850.

Na prvi je pogled vidljivo da se radi o relativno velikim obiteljima i domaćinstvima u kojima je popisano prosječno više od 20 osoba, od kojih ne puno manji broj ovdje stvarno sjedi za stolom 1850. godine (više od 17 osoba po kući). No prije nego predem na kvantitativnu analizu (veličina obitelji), upoznat ćemo izbliza ovih devet obitelji.

Majurec Kbr. 1:

Dom Ive Knezića ima na popisu čak 34 žitelja od kojih je 1850. njih 26 za stolom. Ovu veliku i složenu obitelj nije bilo jednostavno analizirati u unutrašnjim međusobnim odnosima (struktura, odnosno tip obitelji), pa sam najprije morao francuskom metodom rekonstruirati porodicu. Iz ove je rekonstrukcije vidljivo da su svi ukućani porodično povezani, odnosno da su odrasli članovi braća, odnosno bratći u drugom koljenu. Također, za ovako brojnu zajednicu zanimljiv je podatak da se radi o dvonaraštajnoj obitelji, odnosno da se okupljaju odrasli članovi, braća i bratći sa suprugama, te njihova djeca. Iako su dva sina domaćina Ive Knezića oženjeni, to se dogodilo netom pred zadnji upis u knjigu, pa još nemaju djecu. Jednako tako nema više nikog živog od prethodnog naraštaja, što znači da je smjena naraštaja nedugo završena.

Struktura porodice relativno je jednostavna: stariji naraštaj čine Emerik (Mirko) Knezić i njegov brat Josip. Obojica pripadaju naraštaju zadnje četvrtine 18. stoljeća, te su do ovog popisa oba pokojni, a tako i njihove supruge. Emerikova djeca su Ivan (domaćin), Marko, Jakob, Matija i Luka, a Josipova Martin i Juraj. Sva su sedmorica prema knjizi *status animarum* oženjeni, a samo Matiji nisu zabilježena djeca. Ivan je najstariji pa je prema patrilinearnom pravu *domaćin*, a sinovi su mu odrasli za ženidbu.

U domu je čak devet oženjenih muškaraca: pored domaćina Ive, to su njegova četiri brata, dva bratića i dva sina. Ipak, budući da podaci sabiru sva župnikova ažuriranja kroz petnaestak godina, sa sigurnošću mogu reći da je istovremeno ovdje osam bračnih parova. Ivan je doživio 54 godine, umro je 1860, kada bi starijem sinu bilo 28 (no on je umro 1856, navršivši 24), a mlađem 18. Nažalost, za sinove nisam uspio pronaći upise u knjigu vjenčanih. Ovo se događa kod egzogamije – posebno budući da se radi o graničnom području, te je već selo Križevački Lemeš egzogamija – ali i pogreškom i propustom duhovnika. Ipak, izvjesno je, u kontekstu ostalih podataka, da se najstariji Ivanov sin oženio još za očeva života.

Domaćin Ivan Knezić, doživio je solidne godine za ono vrijeme. Ženio se tri puta, a njegov drugi brak s Barbarom, udovom Knezić, privlači pažnju. Trajao je kraće od dva mjeseca, a samo nekoliko mjeseci nakon njene smrti, Ivan se ženi po treći puta. Mnogi primjeri svjedoče da je za domaćina kuće, za njegov status bilo važno da je oženjen. Kao udovac brzo će biti marginaliziran, te istisnut od strane mlađe braće, oženjenih sinova ili pače od ambicioznog domazeta.

Majurec Kbr. 2:

Ne mnogo manji je i sljedeći dom, odnosno obitelj na kućnom broju 2. U domu domaćin Marka Knezića popisan je 31 član obitelji, od kojih su 1850. ovdje njih 20. Nalazimo pet bračnih parova, kao i tri udovice. Prisutnost trećeg naraštaja pokazuje da je smjena tek uslijedila, dok je domaćin znatno mlađi od Ive sa Kbr. 1. Tako je 1850. Ivi bilo 44, a Marku samo 30 godina. Tri udovice 'u odlasku' (najmanje jedna od njih umire prije 1850.), u ovom slučaju nisu dovoljno da ovu obitelj općenito posmatramo kao tronaraštajnu obitelj. Tronaraštajne obitelji uglavnom se pojavljuju kada još za vrijeme dok je grupa oženjenih muževa, nosilaca obiteljske hijerarhije, u snazi, dolazi do rođenja trećeg naraštaja, unučadi. Unatoč kratkom trajanju životnog vijeka, ovo nije moralo biti iznimno, budući da mladići, jednako kao i djevojke veoma rano stupaju u brak. O uzrastu mladenaca više ću reći u odlomku količinskih (kvantitativnih) analiza.

Pogledajmo bračne parove koji sačinjavaju ovu složenu brojnu obitelj. Pobrojano je pet odraslih muškaraca sa ženama. Marko, Jakov i Roko djeca su Emerika Knezića. Sva trojica prije 1850. su oženjeni, a Marko i Roko imaju i djecu, iako je rođen 1833., Jakov se već 1849. ženi djevojkom iste dobi, oboje su tek po šesnaest. Sljedeća dva oženjena muškarca su Stjepan i Tomo. Tomo je Markov bratić u trećem koljenu budući da je njegov otac Luka Emerikov bratić. Nisam u potpunosti ušao u trag Stjepanovim roditeljima, matične knjige navode Ivana Knezića i Anu Bičak. Možda je mladenka iz druge župe, no i Stjepanov otac sigurno će biti brat ili bratić spomenutom Emeriku, odnosno Luki. Baza ove obitelji, kao i prethodne, grupa je bliskih srodnika, braće, odnosno bratića Knezića. Ono što je još zanimljivo je da se među udovicama koje žive u ovom domu, pored Markove majke Katarine nalazi i njegova punica Barbara, majka njegove žene Ane, također rođene Knezić.

Majurec Kbr. 3:

I treći dom u selu nastanjuje rod Knezića, domaćin je Josip, rođen 1803., te je 1850. u kasnoj zreloj dobi. U svom je životu Josip sklopio najmanje tri, a možda i četiri braka. Podaci su malo manjkavi zbog učestale egzogamije. Ovdje podsjećam da se Majurec nalazi na samoj granici, kako župe Križevci, tako i civilne Hrvatske. Česti su brakovi sa djevojkama i momcima iz Križevačkog Lemeša, odnosno župe Đurđić.

Pored domaćina Josipa, ovdje su još četiri oženjena para, Nikola, Tomo, Mihael i Blaž sa svoji ženama. Niti jedan od njih domaćinov brat, nego su svi bratći, osim Blaža, koji je Mihaelov sin. Nikola, Tomo i Mihael također nisu međusobno braća, nego bratći, te su tek

očevi ovog dominantnog naraštaja možda bili braća. Obiteljska fisija je uznapredovala do trećeg koljena, te su međusobne porodične veze slabije nego u prethodnim slučajevima. Zbog toga je bilo moguće da domaćin bude netko tko nije najstariji oženjeni muškarac, budući da je Josip rođen 1803., a Mihael 1798. No Josip je očito prema patrilinearnom pravu potomak ogranka najstarijeg brata iz prethodnih naraštaja, te mu je položaj rođenjem pretpostavljen. U ovom domu zabilježeno je 27 članova obitelji od kojih 1850. zatičemo njih 22. Po tome, sa više od dvadeset osoba istovremeno za stolom, brojimo ih među veće majurečke obitelji.

Majurec Kbr. 4:

Nakon tri doma i obitelji iz porodice / roda Knezića, na broju 4 upoznajemo obitelj Andrije Režeka. U domu Režekovih popisano je 19 osoba, od kojih su 1850. godine njih 14 živi.

U ovoj je obitelji krenula smjena naraštaja već prije 1850. Ovdje su, naime, pred nekoliko godina bila četiri odrasla bračna para, no samo su dva doživjeli upis u knjigu *status animarum*. Domaćin je Andrija Režek, rođen 1804., te već ima odraslog oženjenog sina Luku. Tu je i Ivan Režek koji je oko 10-15 godina mlađi, a i dvije udovice iz istog naraštaja, Marija pokojnog Blaža, te Barbara pokojnog Stanislava. Ova četiri oženjena muškarca, koji su u bliskom srodstvu, braća ili bratići, su do prije nekoliko godina baza složene obitelji na ovoj adresi. Nedugo prije 1850. počinju se paralelno događati dva procesa: seniori obitelji počinju umirati, uglavnom nakon što pređu pedesetu, ali nerijetko i ranije, dok najstarija djeca iz sljedećeg naraštaja stasaju za ženidbu. Samo o vitalnosti pojedinaca, samog domaćina i njegovih srodnika u horizontalnoj liniji ovisi hoće li i koliko dugo obitelj biti tronaraštajna. Andrija dobiva prvog unuka 1853., na pragu pedesete, u vrijeme dok su on i njegova žena živi, te on još uvijek suvereno zauzima položaj domaćina. Blaževa se unuka rađa 1857., no dočekala ju je samo baka, koja je već desetak godina udovica.

Majurec Kbr. 5:

Na kućnom broju 5 nalazi se dom Stjepana Dušića. Sa svoja dva brata, njihovim ženama i djecom čini jezgru ove manje obitelji sa 15 popisanih članova, od kojih

je 14 živih 1850. Obitelj je zanimljiva jer okuplja najbliže srodnike, odnosno prvi naraštaj proizašao iz samo jednog bračnog para, Tome Dušića i njegove supruge Ane. Naraštaji su ponešto rastegnuti, Tomo je rođen 1765., a Ana 1777. Kako je Tomin najmlađi sin Josip rođen 1816., to je razlika između njega i oca 51 godinu¹². I Stjepan koji je najstariji (zabilježeni) sin, rođen je kada je otac prevalio tridesetu.

Ova jednostavna struktura ukazuje na moguću prvi naraštaj ovog doma. Otac Tomo Dušić oženio se 1795., te je moguće da je baš on, zajedno sa suprugom te sa starijom djecom, podigao ovdje dom, negdje u prvoj četvrtini 19. stoljeća. Prezime nije često, ali se pojavljuje sporadično tokom stoljeća, što obično ukazuje na porodicu iz neke susjedne župe. Tokom 18. stoljeća veći je broj djevojaka tog prezimena koje se udaju u Križevcima, nego momaka.

Sva su tri odrasla sina oženjena i imaju djecu, ali samo je najstariji sin novog naraštaja do polovice stoljeća oženjen. Već 1857. ženi se i Lukin sin Ivan. Ako ova obitelj ostane na okupu pod ovim krovom, moguće je pretpostaviti da će oko 1870. novi naraštaj Stjepanovih, Lukinih i Josipovih sinova činiti svjež, možda i širi, mnogoljudniji temelj ove složene obitelji.

Majurec Kbr. 6:

Obitelj Josipa Sokača jedna je od najbrojnijih u Majurcu. Sa 27 popisanih članova, osam oženjenih parova, te 21 stanovnikom pod krovom i za stolom 1850., ovo je obitelj složene strukture kroz tri, a na trenutak i četiri naraštaja. Vremešni je domaćin Josip, preminuvši 1855. u dobi od 75 godina vidio tri oženjena unuka, te najmanje troje praunučadi¹³. Struktura obitelji oslanja se na dva seniora, Josipa, koji je još živ i koji je ubilježen kao domaćin, te Jurja, koji je već preminuo, jednako kao i njegova žena, te ostavio dva, sada oženjena sina.

U ovoj složenoj obitelji popisano je osam bračnih parova, od kojih je najmanje sedam bilo istovremeno 'aktivno', odnosno sa oba živa supružnika. Koliko je važno za unutarnju hijerarhiju doma bilo da je muškarac oženjen, svjedoče primjeri domaćina koji žilavo, ponovo i ponovo obudovjevši, traže novi početak. I Josip je izgubio prvu suprugu u porođaju, a drugu nakon kratkotrajnog braka, te nalazi više sreće tek sa trećom ženom s kojom će provesti ostatak života.

¹² Valja napomenuti da je uzrast Tome Dušića utvrđen jedino prema upisu u knjigu umrlih, što nije uvijek pouzdano. Budući da mu je žena rođena (pouzdan) 1777., dakle dvanaest godina kasnije, a da su se vjenčali kada je Tomi bilo trideset, veća je vjerojatnost da je Tomo ipak desetak godina mlađi. Ipak, kako je ovo jedini podatak koji sam uspio naći, do nekog novog nalaza držim se ovoga, uz napomenu da je dvojbena.

¹³ Jednako kao i za Tomu Dušića, za Josipa Sokača su godine utvrđene prema upisu u knjigu umrlih. Međutim, njegov se prvi sin rađa kada je Josipu prema procijenjenim godinama bilo osamnaest, pa taj podatak možemo smatrati pouzdanim.

Majurec Kbr. 7:

Na broju 7, dom je Ivana, sina Josipa Prosenečkog. Pobrojano je 16 članova obitelji, od kojih su 1850. živi njih 14. Jezgro obitelji četiri su bračna para, no unatoč tome, položaj domaćina zauzima, sada udovac, Ivan. Oženjeni muškarci su njegova dva odrasla sina, kao i njegova dva nećaka, sinova njegovih bratića. Kako je jedan od nećaka stariji od njegovih sinova, Ivan zadržava položaj domaćina dok autoritet starijeg sina ne ojača da mu može prepuštiti položaj.

Radi se, dakle o složenoj obitelji u kojoj napreduje proces fisije i već u sljedećem naraštaju djece koja upravo rastu u zajedničkom domu, krvne veze će biti dovoljno daleke da bi se mogli i međusobno ženiti. Takva je situacija neprihvatljiva i veoma brzo treba očekivati razbijanje jedinstva ove obitelji.

Majurec Kbr. 8:

Na broju 8, također susrećemo rod Prosenečkih, a i u ovom domu upisano je 16 članova obitelji. 1850. godine, susrećemo ih trinaest. Domaćin je Emerik Prosenečki, oženjen Marijom Trumbetašić. Tu je i Emerikov oženjeni sin, točnije, oženio se 1856. Emerikovi roditelji više nisu živi, što ne iznenađuje budući da mu je više od 50 godina (*1796). Živa je, međutim, njegova tetka Marija, majka njegovog bratića Antona, trećeg oženjenog muškarca.

Četvrti odrasli muškarac Marko, ima ponešto nejasno podrijetlo, te podatke treba podrobnije proći: Marko je rođen u Bjelovaru kao nezakoniti sin Barbare Petri, podrijetlom iz Božjakovine. Barbara je u Bjelovaru bila u službi potpukovnika Tuszkyja. Do sada ne nalazim nikakve poveznice sa Prosenečkima iz Majurca 8. Međutim, Marko se u svojoj sedamnaestoj vjenča Barbarom Miklobušec iz Majurca. Ono što je zanimljivo jest da je u knjigu vjenčanih uveden mladenac *Marcus Petri aliter Prosenečki*, odnosno da se ovaj nezakoniti sin Barbare Petri u međuvremenu povezuje sa Prosenečkima. Štoviše, kada se mladom paru rodi sin prvijenac Šimun, kao otac je naveden Marko Prosenečki, a prezime Petri se više ne spominje. Naravno, podaci su manjkavi za krajnje zaključke, ali moralo je u međuvremenu doći ili do priznavanja očinstva od strane stvarnog oca, jednog od Prosenečkih iz obitelji na Br. 8, ili je pod nekim drugim uvjetima dijete usvojeno.

Majurec Kbr. 9:

Posljednji kućni broj u Majurcu, Br. 9, upoznaje nas sa obitelji Miklobušec. Ovo je najmanja obitelj u Majurcu, sa 15 popisanih, te deset članova, koliko ih ovdje živi 1850. Unatoč tome, i ovdje se radi o jednoj strukturi složene obitelji. Ivan Mikolbušec se nalazi na položaju domaćina, te je u trenutku popisa u knjizi *status animarum*, u trećem braku. Pored njega zatječemo ovdje jednog oženjenog sina, te drugog sina koji će se uskoro (1855.) također oženiti. Ženidba drugog domaćinovog sina u kući ukazuje da se i u ovom, posljednjem slučaju u selu Majurec također radi o složenoj obitelji sa neograničenim brojem oženjenih srodnih muškaraca. No tu je i drugi ogranak obitelji, Valentin. Bilješke u matičnim knjigama izazivaju zabunu, jer mu je prezime nekad pisano *Klobushecz* a nekad *Miklobushecz*, a na jednom mjestu čak je upisan kao *Knesich*. Ovakve zabune u crkvenim knjigama nisu rijetke, no iznenađuje da su nedosljednosti učestale baš oko jedne osobe. Nisam našao odgovarajući upis u knjigu krštenih, pa ne mogu potvrditi radi li se o bratu ili bratiću domaćina Ivana, ili čak nekom daljem rođaku¹⁴.

**VELIČINA OBITELJI –
KVANTITATIVNI PODACI**

Kako je uvodno spomenuto, radi se o 200 osoba, popisanih na devet kućnih brojeva, odnosno organiziranih u devet obitelji. Referentne, 1850. godine, radi se o 155 osoba. Pojedinačno, prema kućnim brojevima prikazano u tablici 1.

Dakle, sve su ovo velike obitelji, koje u jednom trenutku imaju od deset pa do čak dvadeset i šest članova. Sve obitelji karakterizira visoka razina policentričnosti, pa u razdoblju dok se u župskom registru (*status animarum*) ažuriraju podaci, imaju po najmanje tri, a najviše čak devet vjenčanih parova. Razdoblje ažuriranja traje oko petnaest godina (1847. – 1862.), pa se stoga ovi brojevi mogu smatrati stvarnim brojevima bračnih parova u obitelji, uz moguće odstupanje od jednog do dva para najviše. Obitelji su karakterizirane visokom razinom patrilinearnosti, pa su gotovo svi članovi ovih devet obitelji u bliskom srodstvu sa domaćinom. Radi se o krvnom srodstvu, braći, bratićima, djeci i nećacima (pojedinačno i roditeljima), te djeci djece, unucima. Tu

¹⁴ Ovdje postoji mogućnost da je njegova supruga Barbara zapravo rođena (Mi)klobušec, a Valent da je domazet iz roda Knezića. Bilo je slučajeva kada je domazet, posebno u patrilinearno organiziranim složenim obiteljima, jednostavno preuzeo prezime roda u koji se priženio. U Podgajcu 12, u dom Stjepana Logomera priženio se Mihael Jakopović, te je njegova kći Sofija u knjigu krštenih upisana kao *Sofia legitima, Logomer Michael natus Jakopovich & Helena nata Logomer conjugii rustici*, HDA – inv. br. 49K, nr. 22/1858. Ako bi to bilo točno, Valent Knezić bi bio jedini domazet zatečen u Majurcu.

Kućni broj	Domaćin	Popisano	Stanje 1850.
1	Ivan Knezić	34	26
2	Marko Knezić	31	20
3	Josip Knezić	27	22
4	Andrija Režek	19	14
5	Stjepan Dušić	15	14
6	Josip Sokač	27	22
7	Ivan Prosenički	16	14
8	Emerik Prosenički	16	13
9	Ivan Miklobušec	15	10
Ukupno		200	155
Po kući		22,22	17,22

Tablica 1.

je također ukupno 46 žena koje u obitelj dolaze udajom, supruge domaćina, nevjeste, te snahe. Nema niti jednog zabilježenog slučaja priženjenog muškarca, *domazeta*. Od 200 popisanih članova devet obitelji, 134 njih, odnosno dvije trećine nosi prezime domaćina. Ovdje nisu ubrojene supruge, nevjeste i snahe, koje se udaju u kuću, nego bliski krvni srodnici, te njihova djeca, odnosno oni koji nose domaćinovo prezime kao rođeno, djevojačko prezime.

Na temelju određenih parametara, prosjeka broja rođene djece, stope smrtnosti dojenčadi, te smrtnosti u ranim godinama života, Krivošić nastoji doći do podatka o veličini prosječne obitelji u ovom istom razdoblju. Tako će zaključiti da prosječna obitelj broji pet člano-

va¹⁵. No i dalje vjeran francuskoj metodologiji *rekonstrukcije porodice*, on govori o obitelji kao bračnom paru i njihovoj djeci. To je u biti netočno, budući da ne negira samo policentrične obitelji (obitelji sa više bračnih parova), nego i sve 'ostale', ostarjele udovce, neoženjene horizontalne srodnike, itd. Na ove dvojbe vratit ću se nakon prve komparativne brojčane obrade obitelji u pet sela. Da bih proširio kontekst, pored Majurca obradio sam još nekoliko sela, konkretno: Karane, Podgajec, Mali Potočec i Erdovec. Podaci o veličini obitelji po kućnim brojevima prikazani su u tablici 2.

Usporedba sa drugim selima pokazuje da velike obitelji u Majurcu osjetljivo odskaču i od visokog prosjeka veličine obitelji ostalih sela križevačkog ladanja, koji ne prelazi 10 članova. Međutim, dodamo li jedan važni parametar, broj oženjenih muškaraca, kao nosilaca porodičnih jedinica (mikrostruktura) unutar obitelji, stvari se mijenjaju. Prema ovom parametru, najmanji je broj članova pojedine jedinice unutar obitelji upravo u Majurcu. Pogledajmo podatke za svih pet sela u tablici 3.

Podaci pokazuju relativnu ujednačenost između velikih sela Podgajca i Erdovca, te manje odskakanje rubnog zaseoka Karana. Ali i nešto veća odstupanja za Majurec. Majurec opet posebno odskače naglašenom policentričnošću, koja iznosi više od 5 oženjenih muškaraca po obitelji, ali i nešto manji broj članova obitelji koji prosječno otpada na pojedinog oženjenog muškarca.

Selo	Obitelji	Popisano	Po obitelji	1850.	Po obitelji
Majurec	9	200	22,22	155	17,22
Karane	7	103	14,71	62	8,86
Podgajec	59	566	9,59	383	6,47
Mali Potočec	12	161	13,42	98	8,17
Erdovec	49	525	10,71	340	6,94
Ukupno	136	1555	14,13	1038	9,53

Tablica 2.

Selo	Obitelji	Oženjenih m.	Po obitelji	Članova/o. m.
Majurec	9	46	5,11	4,35
Karane	7	20	2,86	5,15
Podgajec	59	117	1,98	4,84
Mali Potočec	12	37	3,08	4,35
Erdovec	49	100	2,04	5,25
Ukupno	124	320	2,12	4,86

Tablica 3.

¹⁵ Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 108.

Vratimo se sada Krivošićevom izračunu prema kojemu obitelj ima prosječno pet članova. Njegov izračun govori o 3,3 živa djeteta po obitelj (ovdje on naglašava da se radi o »obitelji u užem smislu«, što se poklapa sa ovdje korištenim izrazom »obitelj«). Prosječno, u ovih je pet sela popisano 14,13 članova obitelji, s time da ih je istovremeno (1850.), 9,53 živih. Svaki od ova dva broja relevantan je na drugi način, no važno je naglasiti da u prosječnoj obitelji 1850. doista istovremeno ima skoro deset živih članova. I dalje se to jako razlikuje od Krivošićevog izračuna. No on govori o obitelji kao bračnom paru sa živom djecom, dakle, ne o obitelji kako su one popisane u *status animarum*, nego o mikrostrukturama, bračnim parovima s pripadajućim potomstvom. Prema takvom izračunu relevantan je broj članova obitelji na oženjeni par, odnosno to iznosi 4,86 članova. Dva su člana roditelji, a kako neki mali postotak otpada na udovce i udovice, te osobe neutvrđenog statusa, čini se da je najbliže istini izračun da *bračni par u ovih pet sela ima prosječno dva i pol živa djeteta*.

Kako bismo stekli bolju sliku o ovim velikim složenim obiteljima, razradio sam članove obitelji prema funkcionalnosti i dobnim razredima. Prva razrada uključuje sve popisane, dok je druga rađena na bazi referentne godine 1850. Među 200 popisanih pobrojano je 46 vjenčanih parova, 16 udovaca i udovica, te 85 neoženjenih i neudatih, gdje se uglavnom radi o djeci. Za sedam osoba podaci su manjkavi. Razrađeno po domovima prikazano je u tablici 4.

Upada u oči visok koeficijent feminiteta među popisanim osobama, koji iznosi čak 124,72. Ovdje se, naravno ne radi o popisu krštenih u vremenskom rasponu,

nego o presjeku jedne društvene zajednice, gdje dolaze do izražaja različiti naknadni učinci, veća stopa smrtnosti muške djece, dulje trajanje života žena, te posljedično veći broj udovica od udovaca. Tako brojimo 11 udovica i samo pet udovaca. No kako je i sam broj obudovjelih malen, tako ovo ne može u značajnoj mjeri utjecati na odnos spolova. Jednako tako, u potpunoj je ravnoteži, sasvim očekivano broj bračnih partnera. Stoga ovu neravnotežu generira velika razlika u broju neoženjenih i neudatih potomaka, mladića i djevojaka u domovima. Čak je 48 djevojaka i djevojčica, nasuprot 37 mladića i dječaka. Iako ova razlika privlači pažnju, i privlači na jednu dodatnu digresiju u istraživanju, ne nalazim nekog razloga za takav odnos.

Kako su u kategorijama neudatih i neoženjenih članova obitelji u najvećem postotku osobe (referentne godine) mlađe dobi do 15 godina, ovu kategoriju promatramo kao djecu, dakle uglavnom radno neaktivne. Međutim, svakome tko se imalo susreo sa predmodernim vremenom, poznato je da su djeca već sa pet godina uključena u različite radne obveze koje bi se današnjem čovjeku činile u najmanju ruku neprimjerene uzrastu¹⁶. No vrijeme o kojem pišem nešto je drugo. Slučaj *ancille* (služavke) Marijane, koja umire u službi u devetoj godini života, možda nije pravilo, ali svakako nije niti izniman¹⁷. Ana Filipović, također služavka, preminula je *annorum 13*¹⁸, itd. Ipak, uz pretpostavku da djeca sudjeluju u određenim pomoćnim poslovima i pod nadzorom, svrstavam ovu grupu u uglavnom radno pasivne članove. Jednako je moguće da i udovci i udovice sudjeluju u kućim aktivnostima, no obzirom da matične knjige svjedoče da život uglavnom završava oko pedesete, i ovdje

	Oženjeni muškarci	Udate žene	Mladići i dječaci	Djevojke i djevojčice	Udovci i udovice	Ukupno
Majurec 1	9	9	7	9	0	34
Majurec 2	5	5	7	7	3	27
Majurec 3	5	5	4	10	3	27
Majurec 4	4	4	4	3	2	17
Majurec 5	4	4	2	3	2	15
Majurec 6	8	8	6	4	1	27
Majurec 7	4	4	2	3	2	15
Majurec 8	4	4	3	3	2	16
Majurec 9	3	3	2	6	1	15
Ukupno	46	46	37	48	16	193
Po domu	5,11	5,11	4,11	5,33	1,78	21,44

Tablica 4.

¹⁶ Mara Hećimović-Seselja, »Dvije kalničke seljačke obiteljske zadruge«, *Križevački zbornik 2*, Gradski muzej Križevci, Križevci, 1982., str. 161-189., na str. 169, navodi da je na obrađenom imanju Golub u Kalniku uobičajeno da djeca od pete godine pomažu, kako u polju tako i kod stoke.

¹⁷ HDA – Inv. br. 555, str. 155, 15. prosinca 1784.

¹⁸ HDA – Inv. br. 555, str. 163, 25. prosinca 1786.

se radi o radno krajnje ograničenoj grupi. U zbroju to znači da među 200 osoba imamo 92 osobe u punoj radnoj aktivnosti, 85 u kategoriji djece, 16 u kategoriji staraca i 7 osoba nepoznatog statusa, vizualizirano u grafu 1.

Uz manje sudjelovanje djece do 15 godina, u kućnim aktivnostima, možemo procijeniti da je najmanje pola članova obitelji u punoj radnoj aktivnosti. Ovdje je važna još jedna napomena u vezi neoženjenih mladića i djevojaka. U mnogim selima križevačke župe u knjizi *status animarum*, pored imena mlađih članova obitelji stoji opaska da dotični / dotična pohađa školu, no tako nešto u Majurcu u potpunosti izostaje.

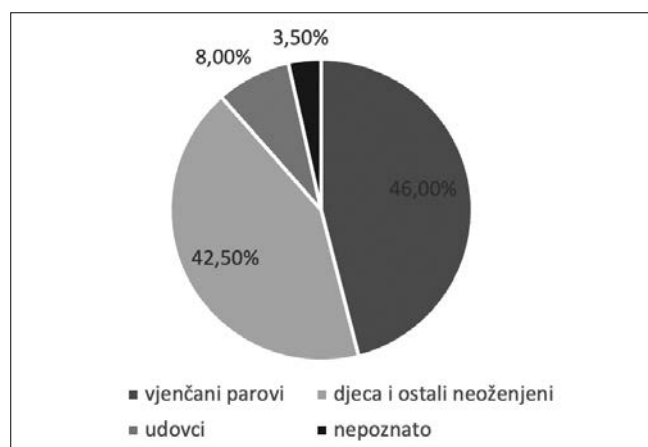
Samo se djelomično podaci o privrednoj aktivnosti članova obitelji poklapaju sa podacima o dobnim razredima članova obitelji, naravno, ovdje sa osloncem na referentnu godinu 1850. Dobni razredi su složeni prema uzrastu kojeg pojedinac dostiže 1850., što uzorak ograničava na osobe koje tog trena žive u obiteljima. Isključuje, dakle, sve koji su umrli prije te godine, te one koji su rođeni ili se priženili kasnije. Od 940 osoba koje žive u ovim selima 1850., za njih 929 imamo podatak o uzrastu, što znači da zapravo imamo kompletan podatak za razradu prikazano u tablici 5.

Prosječna dob ovih osoba prema selima iznosi: Majurec 25,00; Karane 23,29; Podgajec 24,41; Mali Potočec 20,02, Erdovec 23,54, odnosno za sva sela zajedno 23,25. Napominjem da podatak o prosječnom uzrastu ne treba miješati sa prosječnom doživjelom

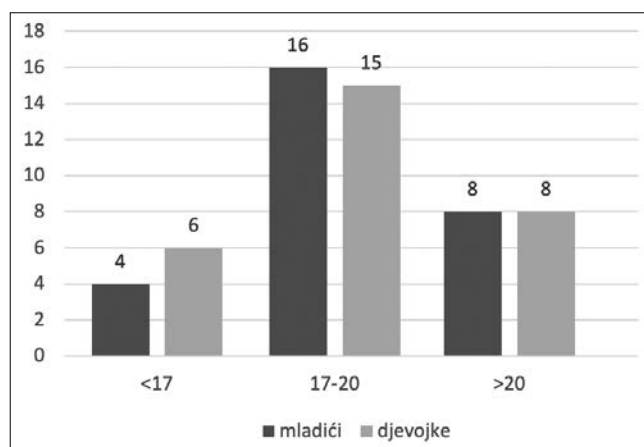
dobi, o čemu ovdje nije riječ. Ovo je prosjek starosti svih ukućana koji su se ovdje zatekli živi 1850. godine. Na donjoj tablici među dobnim razredima posebno se ističe broj staraca (50+) u Podgajcu gdje je on relativno gotovo dvostruko veći od Erdovca, te četiri puta veći od Malog Potočca. U Majurcu najveći je broj radno aktivnih, 15-50, ali ne odskaače osjetljivo. Istovremeno je osjetljivo manji broj mladih do 15 godina. U Malom Potočcu najmanje je staraca, samo 3, odnosno 2,94%.

Jedan kulturološki, ali i demografski zanimljiv podatak izdvajamo pomoću matičnih knjiga, poglavito knjige vjenčanih, budući da se ovaj podatak u registar župljana ne unosi, a to je uzrast mladića i djevojaka kada stupaju u prvi brak. Od 46 bračnih parova (46 mladoženja i 46 mladenki), podatak sam utvrdio za 28 mladića i 29 djevojaka, što je skoro dvotrećinski uzorak, dakle dostatan za zaključke. Prosječan uzrast mladoženja je 19,32 godine, a prosječan uzrast mladenki je 18,72 godine. Razrađeno po dobnim razredima prikazano je u grafu 2.

Preferirani dobni razred za oba spola su posljednje godine drugog desetljeća života. Općenito, izostaje, možda očekivana, razlika uzrasta među spolovima. Čak i postojeću malu razliku u prosječnom uzrastu više generira poneki pojedinačni slučaj, poput jednog mladenca od 30 godina, nego neki stvarni trend. Sklapaju se brakovi u kojima je jedan ili drugi partner stariji, no uglavnom se preferiraju parovi vršnjaka. U usporedbi sa svime što do sada znamo o uzrastu mladenaca u župi

Graf 1.

Graf 2.

Selo	1850	<15	15-50	>50			
Majurec	155	48	30,97%	95	61,29%	12	7,74%
Karane	62	20	34,48%	34	58,62%	4	6,90%
Podgajec	383	143	37,83%	190	50,26%	45	11,90%
Mali Potočec	98	43	42,16%	56	54,90%	3	2,94%
Erdovec	340	125	36,98%	191	56,51%	22	6,51%
Svega	1038	379	36,48%	566	56,32%	86	7,20%

Tablica 5.

Križevci, odudara nizak uzrast mladenaca u Majurcu u ovom razdoblju. Čak i uzrast mladenaca u ruralnim obiteljima 18. stoljeća na, doduše nevelikom, uzorku je osjetljivo viši, pa iznosi 22,19 za momke, a 20,36 za cure. Općenito, prosjek mladenaca u 18. stoljeću u župi Križevci iznosi 23,60 za momke, a 20,81 za cure¹⁹. U 19. stoljeću za isto područje dobivamo sljedeće podatke: za momke 24,60, a za cure 21,75²⁰. Vidimo da opći prosjek u Župi, od 18. do 19. stoljeća raste, dok u Majurcu odskače od svih navedenih uzoraka, ne prelazeći uopće 20 godina. Od 57 mladenaca oba spola u Majurcu samo ih je 16 starije od 20 godina²¹.

Prvi zaključci koje možemo donijeti na bazi količinskih podataka su da se radi o međusobno sličnim obiteljima, sve ih karakterizira velik broj ukućana, policentričnost, odnosno veći broj mikrostruktura (oženjenih muškaraca sa djecom), te mali broj starijih osoba. Naglašena je patrilinearnost, te su gotovo svi članovi obitelji krvno ili tazbinski najbliži rod domaćinu. Mladi rano stupaju u brak, pa su mladenci oba spola iznad dvadesete rijetki. Svi će ovi preliminarni zaključci biti razmotreni kroz analizu struktura, odnosno tipa obitelji.

TIP OBITELJI – STRUKTURALNE ANALIZE

Već osnovni podaci brojčane analize nameću odgovor na pitanje s kakvom smo obitelji ovdje suočeni: radi se o proširenoj obitelji, tipa složene obitelji. Složenu obitelj karakterizira praksa ženidbe muških članova u

domu, odnosnu unutar obitelji, dok se kćeri udaju izvan obitelji, u pravilu u slične složene obitelji. Ovdje je potrebno u kratkoj digresiji pojasniti podjelu na tri osnovna tipa obitelji.

Literatura se mnogo bavi tipom *složene obitelji*, a definicija ovog tipa pojednostavljeno glasi da se radi o obitelji u kojoj svi sinovi istog oca, kada se ožene, ostaju pod istim krovom. Ovdje se moramo osvrnuti na Le Playevu trojnu diobu obitelji, koja je predložena još u drugoj polovini 19. stoljeća, te odonda nije zamijenjena nekom drugom podjelom, nego je tek razrađivana i dograđivana²². Le Play na prvo mjesto stavlja složenu obitelj, koju on naziva *la famille patriarcale*. Prema Le Playu, to je obitelj u kojoj se svi sinovi žene i zadržavaju u roditeljskom domu. Tako djeca od malih nogu usvajaju vrijednosti i vjerovanja svojih predaka. Dobra svojstva takve obitelji su ravnomjerna raspodjela zaduženja i čuvanje vrijednosti zajednice, a loša dolaze do izražaja u krizi zajednice, kada se tiraniziraju članovi obitelji²³.

Nasuprot ovakvoj organizaciji stoji nestabilna obitelj *la famille instable*, koju mi nazivamo osnovom ili nuklearnom obitelji. Djeca napuštaju očinsku kuću i osnivaju svoje nove obitelji, pa se tradicija i vrijednosti predaka ne prenose kroz obitelj. Odrasli u ovakvim obiteljima, pojedinci su nošeni duhom neovisnosti, društvo nije stabilno, te ga potresaju potrebe za novim i pojave nadmoćnih pojedinaca²⁴.

Treći tip obitelji, *la famille-souche*, što bi trebalo prevesti kao izvorna ili matična obitelj u Le Playevoj podjeli zauzima srednje mjesto, te autor smatra da ova obitelj donekle pomiruje vrline i izbjegava mane obje

¹⁹ Balog, *Križevci u galantnom stoljeću – obitelj, brak, rođenje i smrt u predmoderno doba*, str. 30-35.

²⁰ Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 80.

²¹ Zanimljivo je da Hajnal, donosi slične podatke za sličan tip obitelji: *What, in terms of household formation behavior, were the causes of large household size, large numbers of married men per household, and a very high proportion of joint households? The mean age at first marriage was under 20 for both sexes. The fact that both men and women became parents so young meant that they survived their sons' marriages by a longer period than in populations where marriage occurs at later ages; (...)*. Do ovih karakteristika obitelji ranog braka Hajnal dolazi na različitim uzorcima, koji se prostiru po Europi i Aziji, pa iznenađuje koliko se ovaj prepoznati uzorak poklapa sa uzorkom majurečke obitelji i složene obitelji križevačkog ladanja općenito, prema: John Hajnal, »Two Kinds of Preindustrial Household Formation System« *Population and Development Review*, Sept. 1982, Vol. 8, No. 3, New York, str. 449-494, na str. 468,

²² Fédéric Le Play, *L'Organisation de la Famille*, Alfred Mame et fils, Libraires-éditeurs, Tours, 1884.

²³ Le Play, *L'Organisation de la Famille*, str. 9: La stabilité règne au plus haut degré dans la famille patriarcale, où tous les fils semarient et s'établissent au foyer paternel. Sous l'influence d'une communauté quiréunit et associe habituellement quatre générations, les enfants prennent, dès le premier âge, les habitudes et les idées des ancêtres. Les mœurs et l'esprit de larace se conservent aussi dans les essaims qui sortent périodiquement de lacommunauté, sous la direction de vieillards expérimentés. Aux bonnes époques, ce régime règle équitablement, grâce à l'autorité de la coutume, les devoirs réciproques de la communauté et de l'essaim, de chaque groupe et de ses membres. Il se prête avec une certaine élasticité aux modifications que réclament des circonstances nouvelles. Aux époques de corruption, où la coutume s'altère, il opprime les individus et dégénère en routine.

²⁴ Le Play, *L'Organisation de la Famille*, str. 9-10: L'ordre de choses opposé domine dans la famille instable, où personne ne s'attache à un foyer, où les enfants, quittent séparément la maison paternelle dès qu'ils peuvent se suffire à eux-mêmes, où les parents restent isolés pendant leur vieillesse et meurent dans l'abandon. Le père, qui s'est créé une existence en dehors de la tradition de ses aïeux, n'inculque guère sa pratique à ses enfants ilsait d'ailleurs que ses efforts ne sauraient aboutir à un résultat durable. (...) Chez les nations ainsi constituées, les courtes époques de prospérité sont dues à l'ascendant momentané de quelques hommes supérieurs; les époques de souffrance sont sans cesse ramenées par des excès d'individualisme et d'insatiables besoins de nouveauté.

prethodne. Jedan se potomak, uglavnom sin, ženi u obiteljskom domu, dok ostali osnivaju svoje obitelji ili ostaju u celibatu. Na ovaj je način osigurano prenošenje tradicije i vrijednosti zajednice, dok se istovremeno izbjegavaju mane i konzervativna zatvorenost složene obitelji²⁵.

»Matična obitelj« možda je najvažnija tema socijalne historije obitelji, te istraživanje ove obitelji iziskuje opsežne obrade kako knjiga *status animarum*, tako i sve tri matične knjige. No tema ovog istraživanja je grupa složenih obitelji, pa uz dužan obzir prema važnosti istraživanja sva tri tipa obitelji, u fokusu ostaje »složena obitelj«.

Složena obitelj, (*Komplexe Familie*²⁶, *Joint family*²⁷, *La famille patriarcale*²⁸), zbog svoje se veličine često miješa sa *zadrugom*, što nije točno, ali ne mora biti uvijek pogrešno. Veliko zanimanje za zadrugu kao neki posebni balkanski *brand*, davno se proširilo izvan granica južnoslavenske literature i istraživanja, ali je ipak ostalo uglavnom ograničeno na istraživanja etnografa i etnologa²⁹. Na pitanje zadruge i mogućih paralela sa majurečkim obiteljima vratit ću se naknadno.

Tipološki obitelji iz Majurca, Kbr. 1-9, svakako pripadaju tipu »složene obitelji«, te pored činjenice da se radi o policentričnim obiteljima (što je za tipološku definiciju dostatno), imaju mnoga druga svojstva. Pre-

ma Hajnalovoj podjeli, u Majurcu se mladići i djevojke žene veoma rano, čak ranije nego što to Hajnal navodi u svojoj podjeli³⁰. Također, drugi Hajnalov kriterij, da se mladići žene u očinskoj kući, a shodno tome, djevojke u očinskoj kući zaručnika, ovdje je u potpunosti poštivan, a trči kriterij, fisija, odnosno dijeljenje predimenzionirane obitelji u manje cjeline, bit će podrobnije obrađen u poglavlju o dinamici odnosa i obiteljskim ciklusima. Važno je također napomenuti da je u složenim obiteljima minimalno prisustvo slugu i sluškinja, nasuprot zapadnom tipu nuklearne male, obitelji. Dva su razloga za to: rani ulazak u brak, kao i velik broj osoba različitih uzrasta za zajedničkim stolom složene obitelji. Budući su, naime, kao sluge i sluškinje po obiteljima cirkulirali mladi neoženjeni sinovi i kćeri, njihovo je prisustvo u području kasnog braka (sjeverozapadno od 'Hajnalove linije') veće, ali s obzirom na prisustvo samo dva naraštaja, roditelja i djece u osnovnim obiteljima, za mnogo je poslova trebalo popuniti praznine u željenim uzrastima, što, i prvo i drugo izostaje kod složenih obitelji. Prisutni su različiti naraštaji kroz brojnost članova obitelji, a kako se mladići i djevojke uglavnom žene čim sazriju, ne bi im ni ostalo mnogo vremena da ga provedu u službi³¹.

Želimo li sve ovo pokazati u praksi, podsjećam na dom Stjepana Dušića na adresi Majurec Br. 5. Tomo

²⁵ Le Play, *L' Organisation de la Famille*, str. 10-11: Un régime intermédiaire se constitue par l'action réitérée de la famille-souche. Un des enfants, marié près des parents, vit en communauté avec eux et perpétue, avec leur concours, la tradition des ancêtres. (...) Ce régime n'est pas toujours à l'épreuve de la corruption qui est sans cesse ramenée au sein de la prospérité par le vice originel des jeunes générations; mais, mieux que les deux autres, il concilie la vertu avec un certain développement de richesse chez les individus, et de puissance chez les gouvernants.

²⁶ Mitterauer predlaže za njemački jezik kao najprihvatljiviji termin »komplexe Familie«, te navodi da se u literaturi također predlažu »Großfamilie«, »polynukleare«, »multifokale«, »vielzellige« Familie. »Komplexe Familie« za Mitterauera je zajednica u kojoj živi veći broj »Teileinheiten«, dakle podstruktura – ono što ja nazivam *mikrostrukturama* – okupljenih oko po jednoga oženjenog para, mada Mitterauer kao »Teileinheit« prepoznaje i obudovjelog roditelja, ako su oko njega okupljena neoženjena djeca, prema: Michael Mitterauer, »Komplexe Familienformen in sozialhistorischen sichten« *Ethnologia europea* XII. Museum Tusulanum, Kopenhagen, 1981., str. 47–87., na str. 51-52.

²⁷ Wheaton, »Family and Kinship in Western Europe: The Problem of the Joint Family Households«, str. 607-609, posebno crtež na str. 607; Hajnal, »Two Kinds of Preindustrial Household Formation System«, str. 451-455.

²⁸ Le Play, *L' Organisation de la Famille*, str. 9-11.

²⁹ Dinko Tomašić, »The Family in the Balkans« *Marriage and Family Living*, Nov. 1954. Vol. 16, No. 4, Saint Paul MN, USA, 1952., str. 301-307., na str. 303: Contrasted to the joint family system of the Dinaric mountains is the zadruga community household found in the agricultural lowlands of the Panonian plains. Unlike the Dinaric household which is an entirely familistic institution, the zadruga is essentially a territorial community of families, not necessarily related by blood (...); Mitterauer, »Komplexe Familienformen in sozialhistorischen sichten«, str. 52: Das ersterwähnte Phänomen läßt sich etwa bei der Zadruga des Balkanraums beobachten, die in der Literatur sozusagen als der klassische Fall der »Großfamilie« ausgesehen wird. Einzelfälle von Zadrugas die eine Größe von 40, 50, 60 oder sogar über 100 Personen errichten stellen völlig atypische Extremwerte dar.; Nasuprot navedenima, kao i većini autora druge polovine 20. stoljeća, Kark Kaser, »The Balkan Joint Family: Redefining a Problem« *Social Science History*, Vol. 18, No. 2, Cambridge University Press, 1994., str. 243-269, na str. 244, nastoji umanjiti značaj zadruge kao neke autohtone nacionalne baštine: Conservative populists considered zadruga as the essence of Croatian popular culture and wanted to have it legally protected. In the thinking of liberals, on the other hand, the zadruga was an obstacle to rapid economic development and therefore not worth conserving.

³⁰ Hajnal, »Two Kinds of Preindustrial Household Formation System«, str. 452, navodi da se u složenim obiteljima, jugoistočno od 'Hajnalove linije' (područje predominacije složenih obitelji), momci žene ispod 26, a cure udaju ispod 21 godine starosti. Vidimo da je u Majurcu prosjek znatno niži od Hajnalovog kriterija. Od 28 obrađenih podataka za momke, 27 ih je oženjeno prije 26. godine života, a od 29 cura, 21 je udata prije 21. godine.

³¹ Hajnal, »Two Kinds of Preindustrial Household Formation System«, str. 453.

Dušić, koji je umro 1845., *annorum in circa 80*³², imao je tri sina koji su doživjeli zrelu dob, Stjepana, Luku i Josipa. Sva su tri oženjena, a svi su brakovi sklopljeni još pred više godina, za života Tome i njegove supruge Ane (+ 1857.). Stjepan se oženio u svojoj sedamnaestoj, 1814., Luka 1826., a Josip, najmlađi od braće, prije 1844. Stjepanov sin Tomo, koji je dobio ime po djedu, oženio se 1841., dakle još za života djeda. U ovom trenutku ovo je prava tronaraštajna obitelj sa tri naraštaja *oženjenih* muškaraca. Štoviše, nekoliko mjeseci prije smrti starog Tome Dušića, rodio se u travnju 1845. i njegov prvi praunuk Juraj. Nažalost, mali je Juraj samo tri dana nadživio pradjeda: Tomo je umro 8. rujna, a Juraj 11., navršivši točno pet mjeseci. Smrtnost djece u dojenačkoj dobi i prvim godinama života jednako je velika kao i u 18. stoljeću, a kad se stanje počne popravljati, to će mnogo prije biti vidljivo u gradu nego na ladanju.

Ova jednostavna tronaraštajna obitelj sa jasno iscrtanim stablom, te sa tri mikrostrukture mogla bi nas navesti na zaključak da su ove složene obitelji u pravilu ovakve. No jedva da bismo među drugim majurečkim obiteljima našli ovako jasan 'školski' primjer. Ipak, budući da nas usporedba struktura složenih obitelji u Majurcu vodi ka sljedećem poglavlju, dinamici odnosa i obiteljskom ciklusu, pogledajmo još malo prije odnose među Dušićima.

Podatke crpimo prvenstveno iz knjige *status animarum*, te napominjem da je važno ono što je upisano u knjigu, ali i kako je to upisano. Uz svako ime je vodeća signatura koja se sastoji od jednog slova i jednog broja, a svaki kućni broj započinje signaturom A.1., koja označava domaćina. Zatim slijedi ime i prezime, prostor za upisivanje datuma rođenja i smrti, što se upisuje neredovito, te prostor za dodatne bilješke, o udaji djevojaka u druge domove, o nekim svojstvima osobe, te ostalo, uglavnom u dvije-tri riječi, što daje поблизу sliku o članovima obitelji. Zapis o Dušićima glasi ovako:

A.1. Dušić Štef, sin Tome, 1797, 26. srp / A.2. Bara Pintiće, žena, 1808 / B.3. Luko, sin Tome 1811 / B.4. Jela Desputović, žena 1812 / C.5. Joža, sin Tome, 1816, 16. jan / C.6. Bara Topljak, žena, 1815 / D.7. Tomo, sin Štefa, 1821, 30. dec / D.8. Roza Bellaj, žena, 1820 / E.9. Jana, udova Tomaša, + 1857, 10. ruj / b.10. Manda}, 1835, 29. jun / b (F).11. Ivo } Luke, 1840, 17. maj / c.12. Dora, Joška, 1844, 1. aug / c.13. Imbro, sin Josipa, 1852, 31. kol / ..14. Jela, udova Grge Piškorića, 1833, udata Medač Josipu u Tremu / F... Bellaj Franca, žena, 1841, 1857 (udata).

Važno je primijetiti više stvari. Signature veoma jasno odražavaju hijerarhiju. Tomaševa udovica Ana,

Slika 1. Stranica u knjizi *status animarum*, sa popisom ukućana na adresi Majurec Kbr. 5

koja je do prije nekoliko godina bila domaćinova supru- ga, te kao takva imala signaturu A.2., sada je svrstana nakon svih oženjenih parova, dakle tri svoja sina sa snahama, ali i oženjenog unuka. Djeca su označena malim slovom odgovarajuće roditeljima, no kada se ožene dobivaju novo slovo, i to sljedeće slobodno veliko slovo po redu. Lukin sin Ivan upisan je pod b.11., ali mu je naknadno pri ažuriranju knjige slovo prepravljeno u F.11., dok je njegova žena dobila zadnji broj dopisan na dnu liste, odnosno F.(15). dakle, mijenja se slovo, a broj ostaje isti, te se može promijeniti tek u novoj knjizi, kada se uspostavi ažurirani popis.

Još nešto treba naglasiti, što je u ovoj listi manje vidljivo, ali dosljedno u ostalim listama u Majurcu: neoženjena djeca nisu upisivana prema abecedi signatura, nego prema redu kako se rađaju. Ovdje doduše ima nereda, ali važno je naglasiti da su članovi obitelji upisivani kao integralna cjelina, a ne prema mikrostruktu- rama pojedinih oženjenih muškaraca.

³² HDA – inv. br. 558, str. 44.

Selo	Obitelji	Do dva oženjen para		Tri i više parova	
Majurec	9	0	0,00%	9	100,00%
Karane	7	4	57,14%	3	42,86%
Podgajec	59	47	79,66%	12	20,34%
Mali Potočec	12	3	25,00%	9	75,00%
Erdovec	49	34	69,39%	15	30,61%
Svega	136	88	64,71%	48	35,29%

Tablica 6.

Selo	Do dva o. m.		Tri i više o. m		Svega
Majurec	0	0,00%	200	100,00%	200
Karane	41	39,81%	62	60,19%	103
Podgajec	398	70,32%	168	29,68%	566
Mali Potočec	29	18,01%	132	81,99%	161
Erdovec	283	53,90%	242	46,10%	525
Svega	751	48,30%	804	51,70%	1555
Prosječno	8,53		16,75		

Tablica 7.

strukture obitelji u Podgajcu potrebno samo pogledati stranicu župske knjige. Iznenaduje kada nađemo ovakve kulturološke razlike na području jedne župe, između dva sela udaljena nekoliko sati hoda. Podsjećam da u Podgajcu samo 11 obitelji, manje nego svaka peta, imaju tri ili više oženjenih muškaraca dok su sve ostale sa po jednim ili dva oženjena muškarca. Prije nego pređemo na dinamiku odnosa, odnosno obiteljski ciklus, još ćemo pogledati kako se međusobno odnose obitelji i njihove mikrostrukture u odabranim selima. Razmotrit ćemo ukupno 136 obitelji u pet sela, a u tablici 6. će biti prikazan broj obitelji sa po najviše dva bračna para, te one sa po tri i više. U pravilu do dva bračna para bi trebale biti *osnovne* (nuklearne) i *matične* obitelji, a sa tri i više *složene* obitelji.

Kao što vidimo, skoro dvije trećine obitelji su sa malim brojem, do dva oženjena para, a ostatak sa više. No ovdje treba imati na umu da u obiteljima sa više parova, složenim obiteljima, živi veći broj osoba, pa je jednako tako potrebno vidjeti koliko osoba živi u jednostavnim i matičnim obiteljima (do dva oženjena muškarca, odnosno mikrostrukture) a koliko u složeni obiteljskim zajednicama sa tri ili više mikrostrukture.

Unatoč znatno većem broju obitelji »manjeg« tipa, sa do dvije mikrostrukture, a zbog prosječne veličine, više je žitelja ovih sela bilo okupljeno u 48 velikih obitelji nego u 88 manjih. Prosječno, složene su obitelji

gotovo dvostruko veće, uz napomenu da se brojevi podaci odnose na popisane žitelje, a ne na referentnu godinu, što bi u ovom slučaju bilo nešto teže izdvojiti. Ipak, budući da se radi o međusobnim odnosima, te da je na cijeli uspoređeni uzorak protegnut jednak kriterij, podatak je jednako vrijedan.

Dinamika međusobnih odnosa – obiteljski ciklus

Obiteljski ciklus važan je za razumijevanje tipa obitelji. Obiteljski ciklus opisuje se kao razdoblje jednog domaćina. To nije uvijek sasvim točno, pa bi bilo bolje govoriti o razdoblju jednog naraštaja, jer uglavnom promjena domaćina znači i promjenu dominantnog naraštaja, a ako se oslanjamo samo na domaćina, mogli bi zbuniti slučajevi kad se smjena naraštaja i smjena domaćina ne poklapaju. Uglavnom u toku jednog obiteljskog ciklusa prolaze se sve etape dinamike odnosa među članovima obitelji.

Važnost praćenja obitelji kao dinamičnog procesa ističu socijalni historičari kad uoče da jedna horizontalni presjek nije dovoljan za prepoznavanje tipa obitelji. Berkner, a jednako i Wheaton naglašavaju važnost razumijevanja tipa obitelji kao procesa, navodeći kako dvije po tipu različite obitelji mogu u pojedinoj razvojnoj etapi biti jednake³⁵. Obitelj koja ima ciklus matične obitelji

³⁵ Lutz Berkner, »The Stem Family and the Developmental Cycle of the Peasant Household: An Eighteenth-Century Austrian Example« *The American Historical Review* 77/2. Oxford, 1972., str. 398–418, na str. 405: Families go through developmental cycles as the individuals who compose them go through the life cycles. A census taken at a given point in time takes a cross-section and gives a static picture of household and families that the historian or sociologist can sort out into types. We can count so many extended families so

veći dio vremena je osnovna (nuklearna), sve do trenutka kada se određeni *nasljednik* oženi. Tada će ona biti prepoznata kao matična, ali smrću ili odvajanjem umirovljenih seniora opet će biti poput osnovne obitelji, dok opet ne odraste nasljednik novog naraštaja. Možda će tek 10-20% vremena u ciklusu ova obitelj imati ožene muškarce u dva naraštaja, a ipak je ona po tipu čitavo vrijeme matična. Čak i složena obitelj može početi kao osnovna, kao što je to vidljivo u slučaju Tome Dušića. Prije nego se njegov prvi sin oženio, to je bila osnovna obitelj sa bračnim parom i djecom. Dušićeva obitelj stoga je dobro polazište za razumijevanje dinamike složene obitelji. I to ne samo kroz jedan ciklus. Zbog mnogostrukih rodbinskih veza dinamiku složene obitelji razumijemo samo kroz nekoliko ciklusa.

I. ciklus: Izgleda baš kao Dušićeva obitelj, Kbr. 5. Bračni par sa djecom, najmanje troje muške i nepoznat broj ženske djece (koja nisu vidljiva iz upisa u knjizi), jednostavna su *osnovna (nuklearna) obitelj*. Vjerojatno svjedočimo trenutku kada se Tomo Dušić sa svojom mikrostrukturom, gonjen fisijom, izdvojio iz neke veće *složene obitelji*.

Kada se oženi prvi sin, na prekretnici smo hoće li ova obitelj postati *složena* – ako se sinovi nastave ženiti doma – ili *matična* – ako se i sinovi i kćeri dalje budu ženili izvan kuće. Međutim, sinovi će se svi oženiti u domu jer se nalaze u kulturološkom okruženju u kojem se tako događa. Nakon što otac umre tu su tri oženjena brata sa djecom. Tako su se sinovi nastavili ženiti doma i ciklus je nastavljen kroz strukturu složene obitelji.

II. ciklus: Da bismo razumjeli drugi ciklus, dovoljno je pogledati obitelj na Kbr. 6, domaćina Josipa Sokača. Njegov naraštaj je na zalazu, te iako je u (trećem) braku, vremešan je i pitanje je dana kada će njegov najstariji sin Marko preuzeti položaj domaćina³⁶. No pogledajmo ostale članove obitelji. Osim Josipa, tu su njegova četiri sina, te dva sina njegovog brata, pokojnog Jurja. Dakle, bez obzira što je Josip još živ i nosi signaturu A.1., sasvim je jasno da je već nastupilo doba mlađeg naraštaja. Sutra, kad Josipov sin Marko preuzme doma-

ćinstvo, imat ćemo strukturu gotovo identičnu Ivanu Kneziću na Kbr. 1. Marko, njegova tri brata i dva bratića dominantni su naraštaj. Za razliku od Tome Dušića i njegovih sinova, koji su u najbližoj rodbinskoj vezi 1/2 koljena, dominantni naraštaj Sokačevih, te naraštaj njihove djece u srodstvu su 2/3 koljena, odnosno bratići i djeca bratića.

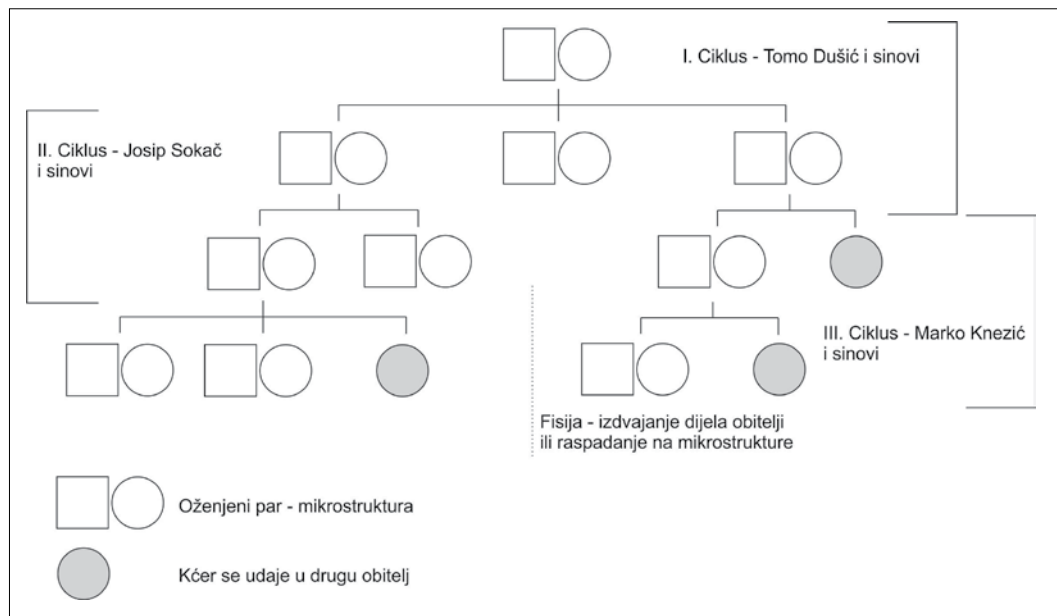
III. ciklus: Možemo ga razumjeti kroz dinamiku obiteljskih odnosa na Kbr. 2, u domu Marka Knezića. Uz njega se na signaturi E. nalazi njegov brat Roko, dok slova B., C. i D. zauzimaju udovice odumirućeg prethodnog naraštaja. Mlađi brat Jakob oženit će se kasnije, pa će mu pripasti slovo H. Do smjene naraštaja je ipak došlo, a pored Marka i njegova oba brata, tu su njihovi bratići u trećem koljenu, Stjepan, sa slovom F. i Tomo na G. Stjepan, a vjerojatno i Tomo, unuci su Andrije, koji je brat Josipa, Markovog djeda. Dakle, ovi bratići u trećem koljenu, nosioci su naraštaja u obitelji. Sa njima se mora i završiti život ove obitelji, barem kao cjelina. Njihov djeca bit će bratići u četvrtom koljenu, što znači da uz crkvenu dozvolu mogu međusobno sklapati brakove. A za jednu obitelj to je ipak neprihvatljivo. Stoga nužno sljedeća faza u dinamici ove obitelji mora biti *fisija*, cijepanje obitelji na manje dijelove ili barem na rodno prihvatljive cjeline. Moguće je i da su tri doma Knezića u Majurcu Kbr. 1-3 posljedica takvih procesa u prethodnim naraštajima.

Na dijagramu 1. su vidljive faze koje vode od početka složene obitelji do neminovne fisije kroz slabljenje rodbinskih veza. Dijagram prikazuje odnose pojednostavljeno, pa je zanemaren broj djece u pojedinoj fazi, ali su preneseni stvarni dinamični odnosi među mikrostrukturama, koji kroz naraštaje udaljuju rodbinske veze.

Rekonstrukcija obiteljskog ciklusa kod složenih obitelji puna je dinamičnih relacija, a prethodna rekonstrukcija pokazuje da je svaka složena obitelj drugačija, te da gotovo i nema dva identična obiteljska ciklusa. Za razliku od osnovnih i matičnih obitelji, kod kojih su ciklusi tipični, te se gotovo i ne razlikuju među sobom, kod složenih obitelji velika je razlika u kojoj je fazi,

many nuclear. But rather than being types these may simply be phases in the developmental cycle of a single family organization.; Wheaton, »Family and Kinship in Western Europe: The Problem of the Joint Family Households«, str. 606: Just as the definition of »family« and »household« is no simple matter, neither is the clasification of household types. Almost all households pass through the developmental cycles related to the life stages of their members, and as they do, the households often change in both size and shape. Although at the given moment two households may exhibit identical forms, they may be passing through different cycles, and for that reason they should be interpreted differently. (...) The ideal clasification system would be based on the developmental cycle, not the individual stage.

³⁶ Etnografska istraživanja pokazuju da je smjena *gazde* bio polagan proces, a ne dinastička smjena. Bez potrebe da diraju u njegovo formalno prvenstvo, zreli muškarci stvarno upravljaju domaćinstvom, kao što je to zabilježeno u složenoj obitelji tipa *zadruga* u Siki-revcima, gdje ostarjeli djed Mijo Živić-Krlavini sjedi na čelu stola, ali već odavno ne sudjeluje u stvarnom upravljanju zadrugom. Kad umre, na njegovo mjesto sjesti će najstariji sin Marijan, koji je već stvarni gazda, Obad, *Seljačke obiteljske zadruge – izvorna građa za 19. i 20. stoljeće*, str. 93.

Dijagram 1

odnosno u kojem ciklusu složene obitelji. Obitelj u kojoj su okupljeni sinovi jednog oca sa svojim mikrostrukturama, homogena je i po rodbinskim vezama mnogo bliskija nego obitelj koja je već u startu novog dominantnog naraštaja podijeljena na skupine bliskih srodnika, koji su međusobno za jedno ili čak dva koljena udaljeni. Lako je pretpostaviti da se formiraju klasteri, interesne skupine koje narušavaju homogenost obitelji i autoritet domaćina.

O ISHODIMA ISTRAŽIVANJA – »SLOŽENA OBITELJ« NA KRIŽEVAČKOM LADANJU

Homogena skupina složenih obitelj kao isključivog tipa obitelji u selu Majurcu kod Križevaca privlači pažnju. Vidjeli smo da ovih devet obitelji povezuje mnoštvo zajedničkih karakteristika: radi se o natprosječno velikim obiteljima, koje po oba kriterija, i prema popisanim članovima, kao i prema članovima koji su u obitelji okupljeni referentne godine 1850., brojem znatno premašuju obitelji u četiri obrađena sela. Sve su obitelji policentrične, jedna sa tri, a sve ostale još više oženjenih muškaraca. Po dobnoj strukturi, Majurec je najstarije selo sa prosječnim žiteljem od 25,00 godina, po

čemu su čak pet godina stariji od Malog Potočca, a po udjelu radno najaktivnijeg stanovništva, vodeći su sa 61,29% udjela žitelja između 15-50 godina, no i s osjetljivo najmanje mlađih od 15 godina.

Ipak, Majurec nije izniman po fenomenu policentričnih složenih obitelji, čak niti po brojnosti članova obitelji. U selima koja sam komparativno obradio učestaju velike obitelji sa mnogo oženjenih muških glava, pa će u ova četiri sela biti 37 obitelji sa 3 i više mikrostrukture, nasuprot 88 obitelji sa manjim brojem mikrostrukture. No istovremeno u ovih 37 obitelji živi 604 osobe, nasuprot 751 osobe u manjim obiteljima, što znači da zajedno sa 200 žitelja Majurca više ljudi živi u složenim obiteljima nego u obiteljima s do dva oženjena muškarca. Jednako tako, i u selima koja nisu ovdje obrađena učestaju velike obitelji, čak i veće od ovih u Majurcu. Tako nalazimo obitelji sa više od 40 članova (Sveti Martin Kbr. 8, 41 član, Prikraj Kbr. 24, 41 član) a na adresi Veliki Potočec Kbr. 13 popisano je 51 član³⁷.

No zapravo, u složenim obiteljima živi možda i nešto više osoba nego što je gore popisano. To je zbog metodologije koju sam koristio. Određenu 'sivu zonu' iz opreza sam zanemario, a odnosi se na obitelji sa dva oženjena muškarca, koja ne bi sama po sebi bila složena obitelj, ali se kao nosilac mikrostrukture pojavljuje i treća osoba, udovac ili udovica sa neoženjenom djecom.

³⁷ »Hajnalova linija«, Trst – Petrograd, dijeli čitavu Europu predindustrijskog doba na dva područja koja karakteriziraju 1. i 2. tip obitelji. Pri tome cijelu jugoistočnu Europu, donju stranu Hajnalove linije karakteriziraju složene (policentrične) obitelji sa nekim zajedničkim karakteristikama: nizak uzrast mladenaca i mladenki prilikom sklapanja prvog braka, ulazak snahe u dom supruga, te dinamika obitelji koja vodi fisiji, odnosno dijeljenju obitelji na manje cjeline, uglavnom opet policentrične, Hajnal, »Two Kinds of Preindustrial Household Formation System«, str. 451-455.

Mitterauer smatra da je takva grupa (udovac / udovica + neoženjena djeca), jednaka takva mikrostruktura kao i svaki oženjeni par s djecom, što je po sebi točno³⁸. Još pred koju godinu dok je partner bio živ, ova je grupa činila dio strukture složene obitelji, a ako je jedan od roditelja umro mlad, dok se djeca nisu počela ženiti i udavati, odnosi se zapravo ne mijenjaju. Ipak, zbog načina navođenja udovaca u križevačkoj knjizi *status animarum*, koja često ne daje jasne relacije oko udovaca, ovaj manji broj mogućih slučajeva sam zanemario. Drugi slučaj, koji povećava broj složenih obitelji su obitelji sa po dva oženjena muškarca, odnosno dvije mikrostrukture, koje sam isključio iz broja složenih obitelji, jer matične obitelji u karakterističnoj fazi svog ciklusa imaju po dva oženjena muškarca. Ovakvih je obitelji u obrađenim selima 51, što svakako nije zanemariv broj. No ipak samo su dio ovih obitelji matične obitelji, odnosno zajednica u kojoj su oženjeni otac i jedan sin, ili iznimno domaćin i domazet. Obitelji u kojima su oženjena braća, pa čak i ako se radi o samo dva brata ipak su složene obitelji. Na ovoj razini istraživanja teško mi je procijeniti koliko je takvih obitelji među onih 51, no svakako i te obitelji, odnosno broj njihovih članova, treba brojati među osobe koje žive u složenim obiteljima. Ovdje dolazi zaključak da *na križevačkom ladanju* (na temelju istraživanja otprilike polovice uzorka), *pola ili više od pola žitelja stanuje u složenim obiteljima* sa tri i više mikrostrukture (u manjem broju slučajeva dvije). Treba također spomenuti da prema Hajnalovoj podijeli sve obitelji sa dva oženjena para ulaze u kategoriju složenih obitelji, pa bi prema tom kriteriju 99 obitelji križevačkog ladanja bilo u kategoriji složenih, a samo 37 jednostavnih, osnovnih obitelji³⁹.

Ono što je ipak posebno i što izdvaja Majurec isključivo je prisustvo složenih obitelji. No i to je relativno: Da su župljani popisani nekoliko godina ranije – što nesumnjivo i jesu u nekoj ranijoj izgubljenoj knjizi *status animarum* – u toj bi knjizi obitelj Tome Dušića, s njim kao ocem i tri neoženjena sina, bila prikazana kao osnovna, *nuklearna*, a nakon ženidbe najstarijeg sina kao matična.

Što se složenih obitelji križevačkog ladanja tiče, uočeno je još nešto: U Majurcu to su integralne policentrične obitelji koje djeluju kao mnogoljudne cjeline sa svojom unutarnjom hijerarhijom, koja je jedinstvena. Slično je tako i u Malom Potočcu, te Karanama, dok su u Podgajcu složene obitelji strukturirane kao labavo zajedništvo u sebi homogenih mikrostrukture. Popisane kao posebne cjeline, ove mikrostrukture su male osnov-

ne obitelji okupljene na određenoj razini zajedništva u domaćinstvu (npr. Podgajec Kbr. 5, 6, 7, 16. Nema sumnje da je ovdje i uloga domaćina sasvim drugačija, a izdvajanje (fisija) jednostavan je rutinski proces, što dokumentira i župska knjiga. Kao primjer spomenut ću domove Podgajec Kbr. 16 i 19, gdje se nalaze potomci starog Stjepana Novaka. Na Kbr. 16, domaćin Stjepan Novak je vremešan, te je u bilješki o smrti navedeno da je umro 10. veljače 1848, *87 aetatis sua*. Ovakva je starost prije modernog doba doista rijetka, no kako se dotični oženio 1789., sigurno je da je imao barem 80, ako ne baš 87 godina⁴⁰. Njegovi su unuci, sinovi Stjepana *mlađeg*, opet Stjepan, Ivan, te Juraj, koji se nedavno emancipira i osnova novi dom na Kbr. 19.

Među specifičnosti obitelji u Majurcu spada veoma ran uzrast stupanja u brak, jednako mladića kao i djevojaka. Kako je od 57 mladenaca oba spola, do dvadesete godine 41 mladenac / mladenka već oženjen, ovo je neočekivano. Kontekst ranije istraženih uzoraka pokazuje mnogo kasnije stupanje u brak, kako u 18. tako i u 19. stoljeću. Najmlađi mladenci sa 15, te mladenke sa 14 trebali bi biti iznimke, no do 16. godine ih je već deset od 57, dakle skoro svaki peti, oženjen. Tokom 18. stoljeća, na križevačkom je ladanju prosjek znatno viši, a razlika između momaka i djevojaka je veća (22,19 > 20,36).

U Majurcu ne susrećemo niti jednog domazeta, što je zanimljivo, jer je njihova pojava u drugim selima česta. Budući da ih u Majurcu nema, neću ovdje otvarati ovu važnu i zanimljivu podtemu, ali ipak je potrebo komentirati s nekoliko riječi. Domazeti obično 'uskaču' kada u obitelji nema muške djece, pa je potrebno održati dom, no to je uglavnom slučaj u matičnim obiteljima. Imamo i slučajeve domazeta koji se žene mladom udovicom, pa čak i u slučaju kad je preminuli bio domaćin. Sve to izostaje u Majurcu. Razumljivo je da je u ovako velikim obiteljima mala vjerojatnost da naraštaj odjednom ostane na ženskim nosiocima, no zanimljivo je da domazeti ne dolaze niti kad mlada supruga ostane udovica.

JUGOISTOČNO OD 'HAJNALOVE LINIJE' – JE LI SVE BAŠ TAKO JEDNOSTAVNO?

»Seljačke obiteljske zadruge« na Balkanu i širem kulturološkom području pod utjecajem Balkana poseb-

³⁸ Mitterauer, »Komplexe Familienformen in sozialhistorischen sicht«, str. 52-53.

³⁹ Hajnal, »Two Kinds of Preindustrial Household Formation System«, str. 451-452.

⁴⁰ HDA – inv. br. 555, str. 92; HDA – inv. br. 558, str. 60.

na su tema etnologije i kulturne historije, te o njima postoji obilna literatura. Ipak, količina ove literature nije u skladu s kvalitetom, budući da postoji određena fascinacija *zadrugom* kao autohtonim i tipičnim oblikom ruralne obitelji ovog područja⁴¹. Tomašić dijeli tip složene obitelji na Balkanu, točnije široj balkanskoj regiji (otprilike područje bivše Jugoslavije), na dva tipa domaćinstava: prvi, brdsko-stočarski tip, naglašeno je plemenski ustrojen, sa starješinom kao apsolutnim autoritetom, uvijek najstarijim muškarcem, te rodbinski povezanim članovima; nasuprot tome je organizirano domaćinstvo ravničarskih poljodjelaca, *zadruga*, koja uključuje rodno povezane i nerodne članove, sa zajedničkom imovinom, odabirom starješine, koji je 'primus inter pares', te podjelom zaduženja i poslova⁴². Upada u oči da se radi o veoma jednostavnoj podjeli, koja nikako ne pokriva raznolikost ruralnih obitelji, te da su sve ravničarske složene obitelji poljodjelaca izjednačene kao zadruge. Ovo svakako nije točno, naprotiv, prema onome što literatura predlaže, *zadruga* je specifična zajednica, koja je u pravilu uvijek velika složena obitelj, no to nikako ne znači da je svaka složena obitelj južnoslavenskih ruralnih zajednica *zadruga*.

Zapravo je malo razlika između zadruge i ostalih složenih obitelji: *zadruga* proizlazi iz zajedničkog ekonomskog interesa članova, dakle, interesna skupina, dok je složena obitelj prvenstveno rodbinska zajednica, koja zbog prirode kućne ekonomije, veće mogućnosti održanja doma nalazi u zajedništvu većeg broja rođaka, više umreženih mikrostruktura. Ali 'članstvo' u složenoj obitelji proizlazi iz rođenja u određenom rodu s domaćinom, odnosno priženjenjem u obitelj. U *zadrugu* moguće se 'učlaniti' čak i bez obzira na bliskost srodstva, a izaći iz zadruge može se uglavnom prelaskom u drugu *zadrugu*⁴³.

Iz ovoga je vidljivo dvoje: *zadruga* i velika proširena obitelj slične su jedna drugoj po vanjskim manifestacijama. U zajedničkom domu okuplja se zajednica složene policentričnosti ujedinjena u ekonomiji, raspolaganju viškovima i skrbi o blagodati članova 'od kolijevke do groba'. Obe zajednice karakterizira organizirano sudjelovanje u (uglavnom poljodjelskim) poslovima, hijerarhija s domaćinom i oženjenim muškarcima, kao i udatim ženama kao važnom užom skupinom, zajedništvo za stolom, te ostale osnovne funkcije obitelji.

Na pitanje jesu li u Majurcu i inače na križevačkom ladanju velike obitelji organizirane kao seljačke obiteljske zadruge nije jednostavno odgovoriti, možda zato što pravog odgovora na ovo pitanje i nema. Postoje velike policentrične poljodjelske obitelji, koje su već zbog broja članova ustrojene hijerarhijski patrilinarno. Osim domaćina (*gazda*, *gospodar* itd.), viši položaj u hijerarhiji zauzimaju oženjeni, a svaki član ove zajednice svojim trudom doprinosi u vlastitim mogućnostima. I svi su uglavnom materijalno osigurani, a kao dio ovakve zajednice, imaju određenu sigurnost i zaštitu. Uglavnom, nema bitnih razlika u ustroju osim što se jedan dio ovih zajednica naziva *zadrugama*, a drugi složenim (policentričnim) obiteljima.

Ne tako davno, etnolozi u istraživanju seoskih *zadruge* pod Kalnikom, kazivači su opisali život u dvije kalničke seoske zadruge, jedna, *zadruga Golub*, u samom Kalniku, a druga, *zadruga Golec* u Kalničkom Potoku. Iako su opisane kao zadruge, obje kućne zajednice imaju sve karakteristike složene (policentrične) obitelji, s time da se prva već 'razvodnila' na dva klastera, koji su sada u daljim rodbinskim vezama, Blažuni i Denžići, dok drugu zajednicu čine tri sina Mate Goleca sa svojim mikrostrukturama. Članovi ovih zajednica su u rodu, nema nerodnih, pridruženih osoba, a i sve druge

⁴¹ Nema sumnje da veliku zaslugu za ovu 'fascinaciju' nosi Utješenićev tekst »Kućne zadruge južnih Slavena«, objavljen originalno na njemačkom 1858., u kojem se *zadruga* kao oblik obiteljskog okupljanja idealizira (koristio sam prošireno izdanje: Ognjeslav Utješenić Ostrožinski, *Kućne zadruge / Vojna Krajina* – Karl Marx, Utješenić, Školska knjiga – Stvarnost, Zagreb, 1988.). Tako npr., str. 29-30: *Ukućani na tom zajedničkom posjedu privređuju udruženim snagama. Kućedomaćin je vrhovni vođa i ima izvršnu vlast, dok su svi odrasli muški ukućani pozvani da u značajnim stvarima sudjeluju savjetom i odlučivanjem, a inače u općim stvarima provode naredbe kućedomaćina. (...) Sve se poduzima u zajedničkoj suglasnosti; narod se voli o svemu dogovarati i savjetovati, dok kućedomaćina koji samo zapovijeda, a ne motivira, ljudi mrze. Čak se i sa slugom savjetuje o onome što treba da se uradi. Tako je i s javnim poslovima. Narod rado čini sve ovo na što ga upućuje razuman razlog.*

⁴² Dinko Tomašić, »The Family in the Balkans« *Marriage and Family Living*, Nov. 1954. Vol. 16, No. 4, Saint Paul MN, USA, 1954., str. 301-307, na str. 301-304.

⁴³ Dragutin Pavličević, *Hrvatske kućne zadruge (do 1881.)*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1989., str. 19-20, navodi članak Temelnog krajiškog zakona iz 1807., u kojem je među inim regulirano i članstvo u *zadrugama*, koje posebno promiče i njeguje krajiška vojna uprava. Čl. 56: *Članovima jedne i iste kućne komune (zadruge) smatraju se svi oni koji su trajno u njoj upisani te su preuzeli sve njene dužnosti bez ikakve plaće, bilo da potječu iz neke obitelji dotične kuće ili su u primljeni. Tako dugo se smatraju članovima te kuće dok god ne budu iz nje izdvojeni i upisani u drugu kuću ili dok ne istupe iz krajiške službe.* Iz ovoga je vidljivo da je težnja krajiške uprave da svi krajišnici budu svrstani u kućne zajednice – zadruge. Teško je reći je li to bilo slično i na području civilne Hrvatske, no vjerojatno je bilo slično, samo ne na razini zakona nego običaja.

karakteristike možemo potpuno aplicirati na majurečke i ostale križevačke velike policentrične obitelji⁴⁴.

Malo podalje od Križevaca, u sasvim drugom okruženju, nalazimo stoljeće ranije zanimljive primjere složenih obitelji. Radi se o Požegi, koja je jednako tako pod kulturološkim utjecajem vojne organizacije. Kako je u pitanju prostor koji je tek nedugo oslobođen od Turaka, te je nakon oslobođenja bio pust, situacija je usporediva sa onom u Lici, uz napomenu da je Požega i Požeška županija na prostoru civilne Hrvatske, a većina stanovnika relativno su svježiji doseljenici, velikim dijelom iz Bosne. Građa za rekonstrukciju ovih obitelji, međutim, ne dolazi iz crkvenih knjiga *status animarum*, niti iz civilnih popisa kućanstava i stanovništva, nego iz knjige umrlih. Tijelom šest mjeseci 1739., Požegu je pokosila kuga koja je obrisala blizu pola stanovništva grada, a uzela je danak i na selima. Žestoka pošast pokosila je u toku nekoliko dana cijelu obitelj, pa su u knjigu umrlih pokojnici upisivani bez uobičajenih bilješki, jednostavno po redu, po imenu i prezimenu, odnosno, kao u ovom slučaju, po srodstvu s domaćinom. Među inim pokošen je i dom Šimuna Omančića (Omančevića). Bilješka u knjizi umrlih izgleda ovako:

*Simon Omancsich; Petrus frater ejus; Joannes frater ejus; Maria nurus ejus; Maria filia ejus; Magdalena uxor Andrea nurus ejus; Catharina neptis filia Andrea; Martha neptis filia Joannis; Paulus nepos filius Andrea; Georgius nepos filius Andrea; Nicolaus nepos filius Andrea; Michael filius ejus; Lucia filia ejus; Thomas nepos filius Petri*⁴⁵.

Prema rekonstrukciji iz knjige krštenih, ovaj je dom imao 20 članova obitelji, raspoređenih u četiri mikrostrukture, četiri oženjena brata. Čak 14 umrlo ih je tada od kuge, te su upisani zajedno. Zanimljiv je način kako su upisani: najprije domaćin Šimun, a potom preminuli članovi obzirom na srodstvo s domaćinom. Tako će poslije Šimuna najprije biti navedena braća, Petar i Ivan, a potom i nevjeste. Npr. Magdalena je upisana kao 'supruga Andrijina, nevjesta njegova (domaćinova)', a Pavao kao 'nećak, Andrijin sin'. Kako je gotovo čitav rodoslov ove tragično postradale obitelji već ispisan na ovaj način u knjizi umrlih, nije bio nikakav problem kroz knjige krštenih i vjenčanih popuniti praznine. Radi se o složenoj obitelji uzorka identičnog onima u Majur-

cu, sa četiri odrasla para i najmanje dvanaestero djece. Nakon kuge ostale su dvije udovice i jedan udovac sa ukupno troje djece. Jednak uzorak nalazimo u domu Matije Petrovića, kojega dijele braća Matej Petrović (domaćin), njegova dva brata Ivan i Jakob, te dvije neudate sestre. Tu je i rođakinja Ana. Ivan je oženjen, a za Jakoba podatak nisam našao. U dva maha umrle su najprije četiri domaćinove kćeri, a potom sva tri brata, obje sestre, te rođakinja Ana, a k tome još dvoje djece. Ovaj dom izgubio je dvanaest članova⁴⁶. Uzorak ovih složenih obitelji identičan je Križevcima uz napomenu da ih ne dijeli samo sto kilometara udaljenosti nego i stotinu godina vremenskog razmaka⁴⁷.

Karl Kaser predlaže redefiniranje problema, uz težište pitanja na nastanku i podrijetlu velikih složenih obitelji među južnim Slavenima, poglavito na prostoru današnje Hrvatske. Podvođenje složene obitelji pod pojam *zadruga* uglavnom odbacuje, navodeći Mariu Todorovnu, koja predlaže da se ovaj pojam u historijsko-demografskoj literaturi sasvim zanemari, jer izaziva zabune⁴⁸. U takvome stavu ima nekog smisla, a dosljedno tome, Kaser analizira pitanje složenih obitelji, konkretno u hrvatskoj Vojnoj Krajini, bez daljeg širenja pitanja zadruga. U svakom slučaju ishodi Kaserovog istraživanja zanimljivi su i za pojavu složenih obitelji na križevačkom ladanju.

Analizirajući prvi detaljni popis kućanstava na području Vojne krajine, koji je izvršen 1712. na prostoru Like – a u svrhu reguliranja ubrzanog useljavanja i ponovnog naseljavanja opustjelih krajeva – Kaser dolazi do podataka da su u Lici popisane obitelji oba tipa, kako složene, tako i jednostavne. Međutim, ove su obitelji gotovo pa podijeljene na 'nacionalnoj osnovi'. Hrvatska sela popisuju obitelji s prosječno 6,0 do 8,8, odnosno uglavnom oko 7,5 članova, dok su bunjevačka i vlaška sela osjetljivo mnogoljudnija, od 8,9 do 17,3 članova u pojedinom selu, uz srednju veličinu oko 11-12 članova. Složene obitelji čine više od polovice bunjevačkih sela, te 78% vlaških, a samo 4% hrvatskih sela⁴⁹. Ovakva podjela među selima i tipovima obitelji zacijelo je kulturna stečevina donesena iz krajeva iz kojih su doseljenici došli u Liku, te predstavlja tip obitelji kakav je prevladavao prije doseljenja.

⁴⁴ Hećimović-Seselja, »Dvije kalničke seljačke obiteljske zadruge«.

⁴⁵ HDA – Matica umrlih župe Požega 1717. – 1774. inv. br. M-I., str. 85.

⁴⁶ Opširnije: Balog, »Rekonstrukcija obitelji u 18. stoljeću – u kontekstu društvene povijesti – metode, teškoće, ishodi«, str. 27-29; HDA – Matica umrlih župe Požega 1717. – 1774. inv. br. M-I., str. 83, 86.

⁴⁷ Složene obitelji u Požeškoj županiji spominje i Robert Skenderović, »Demografska gibanja« u *U potrazi za mirom i blagostanjem – Hrvatsker zemlje u 18. stoljeću*, Čoralić, Lovorka (ur.), Matica hrvatska, Zagreb, 2013., str. 53-68, na str. 65, koji spominje podatke o velikim obiteljskim zajednicama sa i do 20 bračnih parova.

⁴⁸ Kaser, »The Balkan Joint Family: Redefining a Problem«, str. 243, bilj. 1.

⁴⁹ Isto, str. 256-260.

	Ukupno stan. (x1000)	Osoba po obitelji	Oženjeni m. po obitelji
Mađarska	6.085	5,22	1,05
Transilvanija	1.372	5,03	1,03
Hrvatska	617	8,33	1,70
61 slobodni grad	485	4,45	0,84
Svega	8,559	5,28	1,06

Tablica 8.

Međutim, ova se situacija mijenja 1754., kada vojna uprava, u želji da osnaži zajednicu (iz koje je crpila regrute za habsburšku vojsku), potiče formiranje složenih obitelji⁵⁰. Zabranjivala se raspodjela zemljišta kroz fisiju obitelji, kako bi se obitelj prisilila da ostane na okupu, što rezultira okrupnjavanjem obitelji jednako među Hrvatima, kako je to već ranije bilo uobičajeno među Vlasima, kao dio njihove tradicije. Ovakva je odredba, kao i njena provedba u praksi vjerojatno utjecala na postupno okrupnjivanje seoskih zajednica i u okolici Križevaca, kako ih nalazimo stotinu godina poslije odredbi, a u sâm sumrak Vojne krajine. Blizina Vojne krajine, odnosno pogranični položaj pojedinih križevačkih sela svakako je mogla snažiti akulturacijske procese, no kako vidimo, nisu samo sela uz granicu karakterizirale organizacije velikih policentričnih obitelji, zvale se one *zadruga* ili ne.

Sto godina kasnije ponavlja se slična situacija: Nakon prve agrarne reforme 1848. došlo je do usitnjavanja posjeda, a mnogi veleposjednici preko noći su osiromašili. No istovremeno došlo je i do uvođenja redovnog novačenja u omjeru jedan vojnik na dva radno sposobna muškarca. Knjiga *status animarum* obiluje bilješkama uz muške članove obitelji *soldat*. Nerijetke su uz to i bilješke gdje je dotični poginuo ili nestao. Pa opet, usitnjavanje parcela i raspadanje velikih obitelji dovodi do smanjenja regrutnog kontingenta. Stoga će ubrzo, već 1849., biti suspendirane i obustavljene dalje parcelacije i usitnjavanja posjeda⁵¹. Tako je po drugi puta vojska svojim odlukama i rukovodeći se svojim interesima, doprinijela održavanju velikih poljoprivrednih domaćinstava, znanih i kao *zadruga*. Obzirom na spomenute bilješke, koje svjedoče o sustavnim regrutacijama i na blizinu Vojne krajine, možemo i ove velike obiteljske zajednice u Majurcu gledati u istom kontekstu.

U ovom trenutku potrebno se još jednom osvrnuti na kontroverzno, ali u svakom slučaju prijelomno Haj-

nalovo djelo iz 1982., »Two Kinds of Preindustrial Household Formation System«⁵². U svojoj analizi tipa obitelji predindustrijskog zapada i nasuprot tome tipa obitelji jugoistoka Europe (Hajnalova linija!), on donosi zanimljive podatke iz popisa stanovništva Ugarskog kraljevstva iz 1787. Kako je u to vrijeme Hrvatska dijelila državne granice s Mađarskom, popisom je obuhvaćeno i područje Hrvatske. Posebno su zanimljivi podaci o veličini obitelji i o broju oženjenih muževa po obitelji⁵³:

Pažnju privlači značajno odskakanje vrijednosti u Hrvatskoj od ostalih navedenih područja, te je sasvim jasno da je u Hrvatskoj znatno veći udjel složenih obitelji nego u ostalim popisanim područjima. To je vidljivo i po broji članova obitelji, kao i po broju oženjenih muškaraca (parova). Hajnal posebno navodi Požešku i Zagrebačku županiju u kojima je prosjek članova obitelji 10,20, odnosno 10,60. Također, broj oženjenih parova je 2,0, odnosno 2,3 para po obitelji⁵⁴.

Svakako nije dostatno kartu Europe ravnalom podijeliti na dvije, ili četiri velike cjeline, pa onda nametnuti ovim cjelinama 'Prokrustovu postelju' ujednačenog tipa. Posebno ako se ovakva podjela nastoji provući i kroz vremensku dimenziju. Jasno je da je posljedica čistog nagađanja zaključak da neko tako veliko područje ima svoj tip obitelji, posebno ako je tek nekoliko točaka temeljito obrađeno. Primjer križevačkog ladanja pokazuje miješanje dva, možda i tri osnovna tipa obitelji na tako malom prostoru. A tu su i podtipovi. Složena obitelj može uključivati samo oženjenu braću, eventualno bratiće, a može se razvodnjavati na praktički nesrodne klastere, može uključivati domazete, a može ih sasvim isključivati. Matična obitelj može uključivati smjenu generacija u trenutku smrti ili umirovljenja starih roditelja, a može najstarijeg sina uključiti u vertikalnu oženjenih muškaraca dok je otac još u snazi. Osnovna obitelj samo je rijetko ono što osnovna tipologija opisuje, a češće je to početna faza u ciklusu proširene obitelji, itd. U tom kontekstu mapa tipologije više liči na leoparda

⁵⁰ Isto, str. 263.

⁵¹ Utješenović, *Kućne zadruga / Vojna Krajina*, str. 48.

⁵² Hajnal, »Two Kinds of Preindustrial Household Formation System«.

⁵³ Hajnal, »Two Kinds of Preindustrial Household Formation System«, str. 469, Tabla 12.

⁵⁴ Isto, str. 469.

dovo šareno krzno nego na crno-bijelog pandu podijeljenog 'Hajnalovom' ili nekom drugom linijom.

No prvi rezultati koje Hajnal prezentira nikako se ne mogu zanemariti. Ipak treba imati na umu da su ovakvi obuhvatni brojevi samo prosječni iznosi kao posljedica zbroja i kvocijenta najrazličitijih podataka, te ih tako treba čitati. Na primjeru brojčanih podataka za Majurec to se može lijepo vidjeti: čak i uz visoke podatke za Hrvatsku, koji snažno odskaču od Mađarske i Transilvanije, Majurec još više odskače od hrvatskog prosjeka: dvostruko veći prosjek članova obitelji, $17,22 > 8,33$, te skoro trostruko više oženjenih parova, $4,35 > 1,70$. Dakle u svakom slučaju, prije nego što se ishodi bilo kojeg pojedinačnog istraživanja uklope u kartu Europe ili Hrvatske, svakako je nužan mnogo veći broj pojedinačnih temeljitih kartiranja malih područja, kao dijelova većeg mozaika. U tom je smislu zamišljeno i istraživanje sela Majurca, kao početak temeljitog istraživanja sela križevačkog ladanja, uz moguće proširenje na potkalničke župe. Ovo istraživanje provodim u nadi da će proširiti zanimanje za slična istraživanja obitelji sjeverne Hrvatske, sa krajnjim ciljem popunjavanja karte Hrvatske podacima o tipu obitelji predmodernog doba u Hrvatskoj.

LITERATURA

- Balog**, Zdenko, »Rekonstrukcija obitelji u 18. stoljeću – u kontekstu društvene povijesti – metode, teškoće, ishodi«, *Zbornik Janković 5-6*, Bjelovar, 2021., str. 9–49.
- Balog**, Zdenko, »Nezakonita djeca (Filli illegitimi / filiae illegitimae) i kopilad (spuri) u Križevcima 18. stoljeća – na marginama obitelji« *Cris*, XXIII/1, Križevci, 2021., str. 33–66.
- Balog**, Zdenko, *Križevci u galantnom stoljeću – obitelj, brak, rođenje i smrt u predmodernom doba*. Ogranak Matice hrvatske u Križevcima. Križevci, 2023.
- Balog**, Zdenko. »Drugi brak – društveni položaj udovica i udovica u Križevcima predmodernog doba i novi početak« *Cris*, XXV/1. Križevci, 2024., str. 61–85
- Berkner**, Lutz. »The Stem Family and the Developmental Cycle of the Peasant Household: An Eighteen-Century Austrian Example« *The American Historical Review* 77/2. Oxford, 1972., str. 398–418.
- Hajnal**, John, »Two Kinds of Preindustrial Household Formation System« *Population and Development Review*, Sept. 1982, Vol. 8, No. 3, New York, 1982., str. 449-494.
- Hećimović-Seselja**, Mara, »Dvije kalničke seljačke obiteljske zadruge« *Križevački zbornik 2*, Gradski muzej Križevci, Križevci, 1982., str. 161-189.
- Kaser**, Karl, »The Balkan Joint Family: Redefining a Problem« *Social Science History*, Vol. 18, No. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1994., str. 243-269.
- Krivošić**, Stjepan. »Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige« *Arhivski vjesnik 31/32*. Zagreb, 1988., str. 13–30.
- Krivošić**, Stjepan, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*. HAZU, Varaždin 1991.
- Le Play**, Frédéric, *L' Organisation de la Famille*, Alfred Mame et fils, Libraires-éditeurs, Tours, 1884.
- Mitterauer**, Michael, »Familiengröße – Familientypen – Familienzyklus, Probleme quantitativer Auswertung von österreichischem Quellenmaterial« *Geschichte und Gesellschaft* 1. Jahrg., H. 2/3, Historische Familienforschung und Demographie. Göttingen, Wien und Köln, 1975., str. 226–255.
- Mitterauer**, Michael, »Komplexe Familienformen in sozialhistorischen sichten« *Ethnologia europea* XII. Museum Tusulanum. Kopenhagen, 1981., str. 47–87.
- Obad**, Željko (urednik), *Seljačke obiteljske zadruge – izvorna građa za 19. i 20. stoljeće*, Sv. 2, Otvoreno sveučilište Zagreb, 1992.
- Pavličević**, Dragutin, *Hrvatske kućne obiteljske zadruge (do 1881.)*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1989.
- Skenderović**, Robert, »Demografska gibanja« u *U potrazi za mirom i blagostanjem – Hrvatsker zemlje u 18. stoljeću* Čoralic, Lovorka (ur.), Matica hrvatska, Zagreb, 2013., str. 53-68.
- Tomašić**, Dinko, »The Family in the Balkans« *Marriage and Family Living*, Nov. 1954. Vol. 16, No. 4, Saint Paul MN, USA, 1954., str. 301-307.
- Utješenić Ostrožinski**, Ognjeslav, *Kućne zadruge / Vojna Krajina*; Marx, Karl *Utješenić*, 1988. Školska knjiga – Stvarnost, Zagreb, 1988.
- Wheaton**, Robert, »Family and Kinship in Western Europe: The Problem of the Joint Family Households« *The Journal of the Interdisciplinary History* 5/4. Cambridge. Massachusetts, SAD, 1975., str. 601–628.

Neobjavljena građa

Arhiv RKT Župe svete Ane Križevci, *Status animarum*, kraj 18. – prva polovina 19. stoljeća, Mat. obi 1.

Hrvatski državni arhiv (HDA) – fond Grad Križevci

HDA – matična knjiga vjenčanih Župe Križevci 1748.

– 1809., matična knjiga umrlih Župe Križevci 1752.

– 1788. inv. br. 555

HDA – matična knjiga umrlih Župe Križevci 1837 –

1857. inv. br. 558

HDA – matična knjiga krštenih 1858 – 1875, inv. br.

49K

HDA – matična knjiga umrlih župe Požega 1717. –

1774. inv. br. M-I.

MAJUREC IN THE 18TH AND 19TH CENTURY: FAMILY SIZE – FAMILY TYPE – FAMILY CYCLE

Summary

The paper provides an outline of the research conducted on families of the village of Majurec near Križevci in the late 18th and first half of the 19th century. In addition to Majurec, four other villages of the Križevci parish were researched for comparison. Majurec attracts attention because the pattern of a large extended family is repeated in the village at nine house numbers, with a higher number of married couples, conclusion of marriage before the age of twenty for both sexes, and pronounced patrilineality, i.e. close kinship between members of the large family, and especially with the householder (head of the house). In the homes of Majurec, there are almost no unrelated family members, the number of widows and widowers is small, and there are no stepchildren at all. For better presentation of the data, the reference year 1850 was chosen, and numerical analyses are mainly based on the numbers found in that year. Located, like the whole of Croatia, south of the 'Hajnal line', the village of Majurec is also on the border of the still-maintained Military Border, and the maintenance of these large families, which resemble family village cooperatives, can be partly explained by the influence of the proximity of the border. In the Military Border, a military organization in force also interferes with family relations and is prone to such polycentric large families. However, large extended families in the Podkarnik area also appear, although not exclusively, in other villages of the Križevci parish, as well as in other parishes. These are indeed large families with more than 30 members (even up to 50), and with more than five married men in the house. According to the first data based on the five villages studied, the number of large extended families is less than half of small extended families and basic (nuclear) families. However, significantly more than half of the inhabitants of the Križevci village area live in them.

Keywords: Križevci, Majurec, family, compound family, status animarum, cooperative, 'Hajnal's line'